

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії і міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії і міжнародних відносин
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему: Європейська політика Великої Британії під час правління
консервативних урядів (1979-1991 рр.) та використання результатів
дослідження в курсі новітньої історії країн Європи та Америки в закладах
вищої освіти**

Здобувачки ступеня «магістр» 2МАІП групи

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Спеціальності: 014.03 Середня освіта

(Історія та громадянська освіта)

Кулик Світлани Сергіївни

Науковий керівник:

Кандидат історичних наук, доцент

Мурашова Ольга Петрівна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Використання чужих ідей
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

(підпис) (прізви. та ініц. студ.)

Голова комісії

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Кулик С.С. «ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ПІД ЧАС ПРАВЛІННЯ КОНСЕРВАТИВНИХ УРЯДІВ (1979-1991 РР.) ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В КУРСІ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ».

Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному вивченню Європейської політики Великої Британії під час правління консервативних урядів (1979-1991 рр. та використанню результатів дослідження в курсі новітньої історії країн Європи та Америки в закладах вищої освіти).. У роботі висвітлено особливості формування європейської політики Великобританією, створення механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства, головні засади політичного співробітництва держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії та використання результатів дослідження в освітньому процесі.

Ключові слова: Велика Британія, європейська політика, консерватизм, новітня історія країн Європи та Америки.

ABSTRACT

Kulyk S.S. "THE EUROPEAN POLICY OF GREAT BRITAIN DURING THE REIGN OF CONSERVATIVE GOVERNMENTS (1979-1991) AND THE USE OF RESEARCH RESULTS IN THE COURSE OF CONTEMPORARY HISTORY OF EUROPEAN AND AMERICAN COUNTRIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS." Qualification work as a manuscript.

Qualification work for the degree of Master of Higher Education in the subject specialty 014.03 Secondary Education (History and Civic Education)

Mykhailo Kotsyubinsky Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, 2025.

The thesis is devoted to a comprehensive study of British European policy during the reign of conservative governments (1979-1991) and the use of research results in the course of modern history of European and American countries in higher education institutions. The work highlights the peculiarities of the formation of European policy by Great Britain, the creation of mechanisms for the foreign and security policy of the European Community, the main principles of political cooperation between the states of the European Community in the system of strategic international alliances of Great Britain, and the use of research results in the educational process.

Keywords: Great Britain, European policy, conservatism, modern history of European and American countries.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Стан наукового висвітлення проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження.	12
1.3. Методологія дослідження.	17
	20
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ БРИТАНСЬКИМ УРЯДОМ	
2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської інтеграції	20
2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства	30
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КОНСЕРВТИВАТОРІВ НА ЧОЛІ ІЗ М.ТЕТЧЕР	36
3.1. Зовнішньополітичні пріоритети європейської політики	36
3.2. Політичне співробітництво держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії	47
РОЗДІЛ IV. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ	77
4.1. Програмно-методичне забезпечення та формування компетентностей при вивченні курсу «Новітня історія країн Європи та Америки»	77
4.2. Методика застосування результатів дослідження у закладах вищої освіти	82
	84
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	

ВСТУП

Актуальність вивчення європейської політики консервативних урядів Маргарет Тетчер прямо пов'язана із сучасними подіями. Насамперед, ставлення М. Тетчер до Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та її дії стали ідейним підґрунтям для британського євроскептицизму, який зрештою і привів до Brexit. Аналіз її багаторічної боротьби за скоригування фінансових внесків Великої Британії до бюджету ЄЕС є ключовим для розуміння того, як економічні суперечки переросли у глибокий політичний розкол.

Її категоричне неприйняття ідеї єдиної європейської валюти як спроби створити «європейську супердержаву», а також її переконання, що більшість проблем походять із «материкової Європи», досі слугують аргументами для тих, хто виступає проти поглиблення європейської інтеграції. Парадоксальне підписання нею Єдиного європейського акта у поєднанні з її пізнішими застереженнями щодо політичної федералізації, відображає внутрішню суперечність британської політики, що продовжується й сьогодні: прагнення до економічної співпраці при відмові від політичного підпорядкування Брюсселю.

Окрім того, її позиція щодо німецького питання є критично важливою: вивчення її прихованої протидії об'єднанню Німеччини дає змогу зрозуміти, як побоювання занадто сильної Німеччини та старі уявлення про баланс сил впливали на європейських лідерів, незважаючи на публічну риторику інтеграції. Це показує, як європейський вектор політики Тетчер був тісно пов'язаний із пріоритетом забезпечення національної безпеки та стабільності, часто на противагу ідеалам федералізації. Таким чином, політика М. Тетчер є не просто історичним фактом, а живим джерелом для розуміння ключових суперечностей і розколів, які продовжують формувати сучасну Європу та її майбутнє.

Вивчення теми діяльності урядів Маргарет Тетчер та її політики у закладах вищої освіти є фундаментально важливим і має велике значення для формування комплексного розуміння сучасної історії, політичних процесів та економічних систем. Ця тема є істотною для курсів з Історії Великої Британії та Європи, оскільки тетчеризм є ключовим періодом, що змінив британське суспільство,

економіку та місце країни у світі, дозволяючи студентам зрозуміти перехід від післявоєнної соціальної держави до неоліберальної моделі.. У рамках вивчення Історії міжнародних відносин та Новітньої історії країн Європи та Америки курс охоплює її роль у завершенні Холодної війни, механізм "особливих відносин" зі США та її жорстку позицію щодо Європейського економічного співтовариства, що дає змогу вивчати баланс сил, формування альянсів та дипломатію. Таким чином, у системі вищої освіти тема європейської політики консервативних урядів Великої Британії (1979-1991 рр.) є не просто частиною історії, а комплексним кейсом для вивчення взаємодії економіки, ідеології та міжнародної політики.

Мета кваліфікаційної роботи – проаналізувати європейську політику консервативних урядів Великої Британії (1979-1991 рр.) та особливості її викладання у контексті вивчення новітньої історії країн Європи та Америки.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

Проаналізувати стан наукового висвітлення проблеми, джерельну базу та методологію дослідження

Визначити передумови формування європейської політики Великобританії

Висвітлити позицію британського суспільства і політичних партій щодо європейської політичної інтеграції

Охарактеризувати політичне співробітництво держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії

Описати методику вивчення вказаної теми в курсі новітньої історії країн Європи та Америки.

Об'єкт дослідження – європейська політика консервативних урядів Великої Британії (1979-1991 рр.) та її вивчення у закладах вищої освіти

Предметом вивчення є передумови та особливості реалізації європейської політики Великої Британії в окреслений період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період діяльності консервативних урядів Великої Британії (1979-1991 рр.). Зважаючи на специфіку теми дослідження авторка дещо виходила за межі хронологічних рамок.

Апробація результатів дослідження відбувалася у вигляді доповідей на наукових конференціях: Всеукраїнської наукової онлайн конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Актуальні проблеми всесвітньої історії» на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка, щорічної студентської конференції факультету історії і міжнародних відносин.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового висвітлення проблеми

Історіографію проблеми представлено дослідженнями американських та англійських істориків, працями істориків радянських часів, новітніми працями українських учених. Британські дослідження з питань теорії консерватизму та неоконсерватизму, тетчеризму численні та різноманітні. Це широке коло фундаментальних досліджень та аналітичних статей. Змістовний аналіз неоконсерватизму та тетчеризму характерний для праць І.Гріна, Е. Еванса, Ш.Летвіна, П.Керра. Політичні та ідеологічні аспекти консерватизму та неоконсерватизму у США, історії його виникнення та формування розкривають праці Р.Кірка, Л.Харца, Д.Бурстіна, А.Блума . Роботи фахівців у сфері зовнішньополітичної діяльності США С.Хантінгтона, Р.Такера дають можливість визначити пріоритети зовнішньої політики США у 80-ті роки ХХ століття.

Окремі аспекти консерватизму, неоконсерватизму, його практичної реалізації у вигляді тетчеризму та рейганоміки знайшли відображення у працях радянських істориків, що базуються на широкій джерельній базі, але їх характерною рисою є негативна оцінка, надмірне ідеологічне ставлення як до ідеології неоконсерватизму, так і до діяльності урядів М.Тетчер та Р.Рейгана. Заслужують уваги фундаментальні дослідження ідеології американського консерватизму, неоконсерватизму московського науковця О.Ю.Мельвіля.

Деякі проблеми неоконсерватизму Великої Британії та США розглядаються українським вченим. Зокрема, серед ґрунтовних досліджень зовнішньополітичної концепції неоконсервативного уряду М.Тетчер, історії виникнення та формування особливих відносин між США та Великою Британією, концептуального розвитку відносин Великої Британії та Європейського співтовариства варто виділити наукову працю Н.Л.Яковенко

«Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на Європейське лідерство».

Неоконсервативна стратегія та реформаторська діяльність уряду на чолі із М.Тетчер, проблема впровадження монетаристських реформ в соціально-економічне життя Великої Британії стали предметом дослідження сучасного українського історика О.С.Черевко. Проблеми зовнішньої політики США, Великої Британії досліджені у роботах українських вчених В.В.Копійки, В.Ю. Крушинського та інших.

Серед ранніх та радянських досліджень варто відзначити брошури А. Салміна та В. Денискіної з аналізом політичного портрета та поглядів Тетчер, а також праці В. Попова, який більше уваги приділяв її біографії.

Особливе місце займає книга Л. Замятіна «Горбі та Меггі», де представлено коментарі щодо її зовнішньої політики, зокрема англо-радянських відносин, та пояснюється сутність тетчерівської економічної перебудови. Важливим є внесок українського вченого В. Горбика у дослідження розвитку консерватизму у Великій Британії ще за часів СРСР. Сучасна українська історіографія переважно зосереджена на внутрішніх процесах: А. Трубайчук вивчає соціальне та економічне становище та наслідки політики Тетчер у цій сфері, а дисертаційні дослідження С. Горлянського та С. Головки містять ґрунтовний аналіз ролі профспілкового руху та його взаємодії з державою у 1980-х роках. Значний внесок зробила О. Черевко, яка у дисертації розглядає зміни у суспільно-політичному та економічному житті крізь призму реформаторської діяльності Тетчер, виділяючи основні риси британського консерватизму.

У зарубіжній історіографії політика Тетчер висвітлюється різнобічно: російський історик С. Перегудов зосереджується на політиці тетчеризму як інструменті змін. Серед західних досліджень перекладена монографія американського журналіста К. Огдена поєднує біографію, політичний портрет і літописання, а французький історик Жан-Луї Тьєріо показує контраст думок про прем'єра. Англійський історик Пітер Кларк дослідив увесь її політичний шлях. Політика Тетчер була предметом вивчення низки англійських дослідників, включаючи С. Пратена, Д. Паркера, Джульєтт С. Томпсон та Уейна Ч. Томпсона,

а також американського історика Е. Брюса Гелхоеда, який акцентує увагу на останніх роках її правління. Існують спеціалізовані дослідження, наприклад, Д. Гіларда та К. Вудхеда про розвиток освіти, а також праці Пітера Невілла та Д. Блумфілда про англо-ірландські відносини. Щодо оцінок, англійка Бренда Меддокс позитивно оцінює діяльність Тетчер, висвітлюючи її вразливість як жінки-політичного лідера, тоді як британський політичний біограф Джон Кемпбелл у своїй двотомній праці займає критичну позицію.

Дослідженню проблем європейської політики Великої Британії приділили увагу ряд вітчизняних і чимало зарубіжних вчених. Однак в контексті теми статті нас цікавитимуть насамперед публікації з питань еволюції програм, внутрішньо-та міжпартійних дискусій, конкретної діяльності провідних політичних партій країни щодо євроінтеграції та участі Британії у процесі розвитку ЄС.

Партійно-політичному впливу на європейську політику Великої Британії у вітчизняній науковій літературі приділено незначну увагу. Відзначимо роботи українських дослідників Н. Яковенко, В. Крушинського, О. Неприцького, Л. Ямпольської, Т. Гогунської, І. Храбана.

Варто виокремити низку праць, які опосередковано вивчають особливості відносин Великої Британії з Європою, країнами Співдружності та США. Вони також аналізують тетчеризм у зовнішньополітичній сфері під час Холодної війни. Ці дослідження стимулюють широку дискусію про епоху Тетчер, її значення в сучасній історії Великої Британії та міжнародній політиці. Особливої уваги заслуговує праця Грубінко А.В. Публікація є першим монографічним дослідженням історії участі Великої Британії у зовнішній та безпековій політиці Європейського Союзу. Висвітлюються питання ролі Великої Британії у становленні Спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу та її вплив на відносини королівства з іншими стратегічними партнерами. Виявлено особливості британського впливу на фіксацію СЗППБ в установчих договорах об'єднання. Представлено компаративний аналіз позицій королівства щодо СЗППБ з позиціями Франції і Німеччини, оцінку ролі американо-британських відносин у розвитку європейської зовнішньої і безпекової політики.

Висвітлюються історичні аспекти практичної участі держави в реалізації СЗППБ, зокрема, у відносинах ЄС з державами Східної Європи (в т.ч. Україною). Проаналізовано особливості британського підходу до формування військової компоненти ЄС в контексті трансформацій НАТО, місце британського ВПК у військово-технічній кооперації держав об'єднання, досвід участі країни у військово-гуманітарних акціях ЄС.

Підсумовуючи вищезазначене, слід відзначити, що зовнішньополітична діяльність урядів М. Тетчер є предметом значної уваги як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних науковців та публіцистів. Виокремлена нами та проаналізована англomовна документальна й історіографічна база, а також її систематизація, дають змогу визначити зовнішньополітичні пріоритети Великої Британії в період керівництва М. Тетчер, а також методи та підходи до вирішення актуальних регіональних і глобальних проблем, зокрема, війни за Фолклендські острови, та висвітлити особливості двосторонніх відносин зі США, СРСР та ЄЕС. Однак, подальшого дослідження потребують особливості європейського вектору зовнішньої політики урядів М. Тетчер, зокрема, механізми вирішення німецького питання та політика щодо Співдружності націй.

Грунтовний аналіз зовнішньої політики М. Тетчер здійснили Том Блантон та Світлана Савранська у статті «Провал зовнішньої політики Маргарет Тетчер». Вони детально проаналізували як спогади самої прем'єрки, так і рукописні нотатки А. Черняєва, який був секретарем під час зустрічі М. Тетчер з М. Горбачовим 23 вересня 1989 року у Кремлі. У мемуарах «Роки на Даунінг-Стріт» М. Тетчер пише: «Був один випадок, коли зовнішня політика, яку я реалізовувала, зазнала невдачі, це була моя політика щодо об'єднання Німеччини». За Черняєвим, під час кремлівської зустрічі М. Тетчер конфіденційно повідомила М. Горбачову, що «Англія і Західна Європа не зацікавлені у возз'єднанні Німеччини. Це призвело б до змін у післявоєнних кордонах, і ми не можемо цього дозволити. Такий розвиток підірве стабільність усієї міжнародної ситуації та може становити загрозу для нашої безпекової системи. Але це не те, про що вона може відкрито говорити вдома чи в НАТО».

1.2. Джерельна база дослідження.

Реалізація неоконсервативної ідеології, відомої як тетчеризм, відображена у програмних документах Консервативної партії "Правий погляд" та "Правий погляд на економіку", які проголосили економічні перетворення у Великій Британії. Ці документи точно ілюструють політичний курс Маргарет Тетчер як на посаді лідера опозиції, так і на посту прем'єр-міністра. Вони є ключовим джерелом інформації про неоконсервативну революцію, внутрішню соціально-економічну політику її урядів та зовнішньополітичні аспекти неоконсерватизму.

Цінним джерелом є також власні праці британського експрем'єра Маргарет Тетчер, де вона викладає своє бачення історичної ролі неоконсерватизму, а також теоретичних та практичних засад соціально-економічної політики свого уряду. Серед мемуарної літератури особливе місце займають спогади самої Тетчер. У них вона детально задокументувала власну версію своєї діяльності на посаді прем'єр-міністра, зробивши тим самим важливий внесок у так зване "тетчерознавство". Мемуари Тетчер допомагають осягнути епоху, в якій вона жила і працювала, її ідеї, настрої суспільства, психологію британців та їхнє ставлення до тетчеризму.

У книзі «Мистецтво керування державою. Стратегії мінливого світу» Маргарет Тетчер висловлює свої міркування та власні погляди щодо організації сучасного світу після завершення Холодної війни. Розмірковуючи про цей період, вона високо оцінює роль Великої Британії, до керівництва якої сама була причетна. Кожен розділ її праці завершується конкретними рекомендаціями для вирішення глобальних проблем нового тисячоліття. Тетчер вважає, що головною стратегічною метою Великої Британії має залишатися міцний союз зі Сполученими Штатами. Ця книга переважно присвячена зовнішньополітичній діяльності уряду Тетчер, проте вона є важливим джерелом і для вивчення внутрішньої політики. Систему поглядів, які вона послідовно відстоює у книзі, сама Маргарет Тетчер лаконічно називає "консерватизмом". Цю книгу можна вважати своєрідним політичним заповітом, і вона слугує важливим матеріалом

для розуміння діяльності Тетчер як політика та державного діяча у сфері зовнішньої та міжнародної політики.

Книга мемуарів «Спогади про Меггі. Портрет Маргарет Тетчер» містить свідчення світових лідерів, колишніх міністрів, парламентарів, журналістів, державних службовців та багатьох інших, хто мав особистий досвід спілкування з «залізною леді» Великої Британії. У цих розповідях Маргарет Тетчер зображена як виняткова політична діячка, якій, як і всім політикам, не були чужі помилки. Окремо, спогади її колег із тіньового кабінету та кабінету міністрів значно проливають світло на різні аспекти роботи уряду в сфері міжнародної політики. Ці спогади, написані переважно людьми, які «завдяки» їй втрачали свої впливові посади, надають набагато ширший, аніж просто біографічний, матеріал. Він дозволяє оцінити стан справ у партійних і владних елітах під час ключових періодів діяльності Тетчер та зрозуміти, як саме вона змінила механізм ухвалення найважливіших політичних рішень.

Закордонна періодика та британські засоби масової інформації слугують важливими джерелами інформації. Зокрема, британські видання, такі як «The Guardian», «Daily Mail», «The Telegraph», «The Times», «The Independent», «Daily Express», а також відділ новин британської радіомовної корпорації «BBC News», висвітлюють життя, діяльність і шлях Маргарет Тетчер.

Цінними джерелами, що розкривають головні напрямки зовнішньої політики Великої Британії в період перебування «залізної леді» при владі, є американська періодика: газета «The New York Times» та журнали «World Affairs», «The National Interest», «National Review» і «Foreign Policy». Окреме місце займає американський стратегічний дослідницький інститут «The Heritage Foundation». За даними цієї групи джерел, серед зовнішньополітичних пріоритетів консерваторів підкреслювалося повернення Великій Британії гідного місця у світовій спільноті, підвищення її ролі у відносинах між Сходом і Заходом та у всій системі міжнародних відносин, а також заміна концепції «малої Англії» на концепцію «Великої Британії».

Важливим джерелом для розуміння зовнішньополітичної стратегії М. Тетчер та її бачення постбіполярного світу є її виступ на саміті НАТО в Брюсселі

4 грудня 1989 року. Британська прем'єрка тоді наголосила на необхідності підтримувати як НАТО, так і Організацію Варшавського договору для забезпечення стабільності в Європі та світі. Вона вважала, що новим демократіям у Східній Європі потрібен час для подолання значних труднощів у реформуванні економічного та політичного життя. На думку М. Тетчер, для «вкорінення» демократії в цьому регіоні знадобиться десятиліття. Вона закликала колег-лідерів докласти всіх зусиль для підтримки змін у Східній Європі, а також переходу СРСР і КНР до ринкової економіки. Щодо Радянського Союзу, вона висловила готовність надати Кремлю підтримку в ліквідації централізованого контролю та інтеграції радянської економіки у світову. Водночас у цій промові британський прем'єр-міністр уникла конкретних пропозицій щодо вирішення німецького питання. На її думку, проблема об'єднання Німеччини має вирішуватися в тісному зв'язку з усіма європейськими безпековими питаннями.

Чарльз Пауелл, який обіймав посаду приватного секретаря та консультанта М. Тетчер із питань зовнішньої політики у 1983–1990 роках, у своїй статті «Помирає Маргарет Тетчер: прем'єр не була дипломатом у світових справах», опублікованій у газеті «The Telegraph», високо оцінює зовнішньополітичну діяльність британського прем'єра. Він вважає, що її підхід до питань міжнародної дипломатії ґрунтувався на чіткому розумінні британських інтересів та прагнень британського суспільства. За його словами, Слава Богу, що М. Тетчер не була фаховим дипломатом.

Цей підхід дозволив їй відійти від основних уявлень британської дипломатії 1960–1970-х років, які полягали у вірі у вічний занепад Великої Британії та її порятунком лише через повну інтеграцію в Європейське економічне співтовариство (ЄЕС). Як відомо, М. Тетчер зуміла створити умови для того, щоб Британія утрималася від єдиної валюти та соціальної хартії. Автор окреслює чіткі керівні принципи прем'єра: 1. Британія має бути сильною всередині країни, інакше її не поважатимуть за кордоном; 2. Переконаність у безумовній підтримці інтересів Великої Британії на міжнародній арені; 3. Потужна оборона; 4. Вірність союзникам (насамперед США); 5. Боротьба з комунізмом; 6. Просування політики вільного ринку по всій Європі. Чарльз Пауелл переконливо доводить і

стверджує, що М. Тетчер була неперевершеним британським лідером. Завдяки поєднанню радикальних консервативних реформ удома та рішучого захисту державних інтересів за кордоном, вона повернула велич Великій Британії.

Боротьба Маргарет Тетчер за роль і місце Великої Британії в Європейському Економічному Співтоваристві стала одним із визначальних моментів її прем'єрства. Редакторська стаття «Тетчер і її сутички з Європою» відстежує еволюцію поглядів М. Тетчер щодо місця та ролі Великої Британії в ЄЕС і зазначає, що вона не завжди виступала проти загальноєвропейських ініціатив. Проте вона твердо й послідовно відстоювала загальнонаціональні інтереси, прагнучи скоригувати внески Великої Британії до ЄЕС і не допустити «панування» з Брюсселя. Але, попри всі свої «битви» в контексті європейської інтеграції, Тетчер підписала Єдиний європейський акт, що став одним із найбільших актів європейської інтеграції та сприяв створенню єдиного європейського ринку. У своїй книзі «Роки на Даунінг-Стріт» (1993) Маргарет Тетчер захищала це рішення, заявляючи, що «Переваги від цього досягнення насправді будуть у майбутньому». Проте у книзі «Мистецтво управління державою» вона висловила думку, що єдина європейська валюта є спробою створення «європейської супердержави», і вона приречена на невдачу з економічної, політичної та соціальної точок зору. «Більшість проблем, з якими зіткнувся світ, прийшли з материкової Європи», – написала британська прем'єрка.

Колишній кореспондент Бі-Бі-Сі Пол Рейнольдс у статті «Залізна леді на світовій арені», описуючи діяльність М. Тетчер на міжнародній арені, наголошує, що два фактори допомогли їй увійти в історію: 1. Союз із Р. Рейганом, який став не лише політичним союзником, але й особистим другом; 2. Підтримка горбачовських змін у Радянському Союзі. Автор пропонує власне бачення «особливих відносин» Великої Британії та США і підсумовує, що головним досягненням М. Тетчер та Р. Рейгана став демонтаж комунізму. Пол Рейнольдс зазначає, що радянська система все одно зруйнувалася б, але британський та американський лідери дали цьому поштовх і, ймовірно, прискорили її руйнування.

Спогади Маргарет Тетчер дають нам уявлення про епоху її життя та роботи, її думки, соціальну атмосферу, британську психологію та ставлення населення до політики прем'єр-міністра

Значно допомагає всесторонньо вивчити роль політики «залізної леді» в житті Великобританії та її участь у міжнародній політиці Фонд Маргарет Тетчер, який був заснований ще в 1991 році. У ньому містяться виступи, інтерв'ю, мультимедія, а також розсекречені файли, які постійно оновлюються.

Перший із трьох томів щоденників Алана Кларка, який був членом парламенту Британських консерваторів, описує період падіння політичного авторитету Маргарет Тетчер та її відставку з поста прем'єр-міністра, при цьому не приховуючи неприязнь до Тетчер.

Важливим джерелом є також і періодична преса: The Independent, Harrow Leader, Newcastle Evening Chronicle, Liverpool Echo, The Sunday Life.

Зазвичай помірно-консервативний The Times з переходом в кінці 1970-х років майже відразу зайняла жорстку, протетчерівську лінію практично у всіх питаннях внутрішньої і зовнішньої політики. З таких же позицій виступала і куплена ним ще раніше газета The Sun - одна з найбільш багатотиражних газет країни. Лінію прем'єра активно підтримали і такі впливові традиційно консервативні газети, як Daily Telegraph, його недільне доповнення Sunday Telegraph, тижневик The Spectator.

Дещо осібно від "протетчерівського" друку стояли такі солідні видання, як Financial Times і The Economist. Прагнучи дотримуватися дистанції і публікуючи як про-, так і антитетчерівські статті, вони в той же час не давали ні найменшого приводу вважати їх виразниками поглядів помірних торі, які так і не змогли знайти свій власний голос у засобах масової інформації.

Що ж стосується друку, який підтримував лейбористів, лібералів, соціал-демократів, були такі солідні, як Observer, The Guardian, а також тижневик New Statesman, популярна Daily Mirror, але, по-перше, їх сукупний тираж помітно поступався тиражу перерахованих вище видань, а по-друге, і це головне, їм так і не вдавалося перехопити ініціативу у «протетчерівських» газет і журналів.

1.3.Методологія дослідження.

При написанні роботи авторка дотримувалася принципів об'єктивності й історизму. У роботі також використані спеціальні методи історичного дослідження: історико-порівняльний (використовувався при порівнянні результатів досліджень, точок зору різних дослідників, різних періодів історіографії), історико-системний, описово-розповідний (використовувався при описі фактів подій та персоналій), метод конкретно- історичного аналізу, ретроспективний, структурний, синхронний, проблемно- хронологічний методи.

Історичний метод є важливим елементом аналізу європейської політики Маргарет Тетчер, оскільки він дозволяє зрозуміти її дії в конкретному часовому, інституційному та політичному контексті 1979–1990 років. Дослідження починається з контекстуалізації, яка охоплює успадковану нею інституційну базу — членство Великої Британії в Європейських Спільнотах (ЄС) з 1973 року. Це дає розуміння того, що Тетчер не починала з чистого аркуша, а діяла в рамках існуючих договорів та правил. Далі, історики вивчають еволюцію її позиції, що не була статичною. Спочатку, Тетчер була прагматично налаштована на співпрацю, особливо щодо економічних вигод Спільного ринку. Проте, її позиція радикально змінилася до кінця 1980-х років, коли політична інтеграція та плани щодо єдиної валюти почали загрожувати британському суверенітету, що вилилося в її рішучу Брюггську промову 1988 року.

Ключовим елементом історичного методу є аналіз першоджерел. Дослідники критично оцінюють широкий спектр документів: урядові архіви (протоколи засідань Кабінету Міністрів, нотатки Форин-офісу) надають офіційну картину внутрішніх дебатів та переговорних позицій Великої Британії на європейських самітах. Особисті джерела, такі як мемуари самої Тетчер ("The Downing Street Years") та спогади її міністрів (Найджела Лоусона чи Джеффрі Гау), також є важливими, хоча їх слід розглядати з обережністю, оскільки вони можуть бути апологією чи ретроспективним виправданням. Публічні промови, особливо ті, що були виголошені в ключові моменти (наприклад, у Брюгге), є

безцінними для розуміння її ідеологічної аргументації щодо суверенітету, бюрократії та майбутнього Європи.

Порівняльний аналіз є критично важливим методом для вивчення європейської політики Маргарет Тетчер, оскільки він дозволяє відокремити її унікальні, особистісні рішення від загальних структурних вимог, що стояли перед Великою Британією. Цей метод зазвичай проводиться за двома основними напрямками. По-перше, здійснюється внутрішній порівняльний аналіз — порівняння її підходу з підходами інших британських прем'єр-міністрів, як попередників, так і наступників. Наприклад, порівняння з Едвардом Хітом, який був рішучим єврооптимістом і активно прагнув поглиблення інтеграції, підкреслює, наскільки Тетчер була відмінною, перетворивши європейське питання з економічного на питання національного суверенітету. Порівняння з її наступником, Джоном Мейджором, який, хоча і був євроскептиком, але намагався діяти більш консенсусно і підписав Маастрихтський договір з оптаутами, демонструє, що стиль і жорсткість Тетчер були її особистою рисою, а не просто вимогою Консервативної партії чи обставин. Цей внутрішній аналіз допомагає історикам і політологам визначити, наскільки її політика була "тетчериською" і наскільки вона вплинула на поділ всередині Консервативної партії щодо Європи, що, зрештою, призвело до її відставки.

По-друге, проводиться міжнародний порівняльний аналіз, який фокусується на її взаємодії з європейськими колегами, насамперед із Франсуа Міттераном (Франція) та Гельмутом Колем (Німеччина), основними архітекторами європейської інтеграції того часу. Порівняння цілей і методів цих лідерів виявляє фундаментальне розходження між британським "міжурядовим" баченням Європи як зони вільної торгівлі та континентальним "федералістським" баченням як політичного союзу. Аналіз її конфронтаційного стилю лідерства, наприклад, під час боротьби за Британську бюджетну знижку, порівняно з більш консенсусним підходом Коля і Міттерана, допомагає оцінити роль особистості в європейській дипломатії.

Порівняльний метод не лише ідентифікує причини її політики, чи то особиста ідеологія (Тетчеризм), чи то структурні вимоги, але й дозволяє оцінити

її довгострокові наслідки, вказуючи на те, як її риторика заклала основу для пізнішого євроскептицизму і зрештою для референдуму щодо Brexit.

Аналіз і синтез є двома взаємодоповнюючими інтелектуальними операціями, які формують основу методології будь-якого академічного дослідження, включно з вивченням європейської політики Маргарет Тетчер. Аналіз — це процес розкладання складної теми на її простіші, керовані складові частини для детального вивчення. У контексті політики Тетчер це означає розчленування її багатогранного підходу до Європейських Спільнот на окремі компоненти. Дослідник відокремлює, наприклад, економічний аспект (її підтримку створення Єдиного Ринку та лібералізацію) від політичного аспекту (її рішучу протидію наднаціональному суверенітету та політичному союзу). Аналіз також застосовується до джерел, де детально вивчається кожна окрема ідеологічна теза в її Брюггській промові, щоб зрозуміти її основні аргументи. Мета аналізу полягає в тому, щоб ідентифікувати деталі та внутрішні зв'язки кожного окремого рішення Тетчер.

На противагу цьому, синтез — це процес об'єднання цих розчленованих частин у єдине, цілісне пояснення чи теоретичну модель. Після того, як дослідник проаналізував її боротьбу за бюджетну знижку, її підписання Єдиного Європейського Акта та її євроскептичну риторику, синтез використовується для того, щоб показати, як ці, здавалося б, суперечливі дії (підтримка економіки, але опір політиці) насправді формують послідовну ідеологічну позицію — прагматичний неоліберальний інтерговернменталізм. Синтез дає змогу сформулювати загальну концепцію, яка пояснює її подвійний підхід: Тетчер бажала "Тетчеризації Європи" через вільний ринок, але категорично відкидала будь-який європейський проєкт, який би зазіхав на британський суверенітет. Це кінцевий етап, де окремі факти та ідеї об'єднуються для побудови теорії чи моделі, що дозволяє помістити її політику в ширший політологічний чи історичний контекст, наприклад, оцінити її як предтечу подальшого британського євроскептицизму.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ БРИТАНСЬКИМ УРЯДОМ

2.1. Позиція британського суспільства і політичних партій щодо європейської інтеграції

Велика Британія має чимало величних сторінок державотворення, які стали предметом гордості її громадян, заклали основи політичних традицій і високого статусу держави у світі. При цьому в історії країни наявні неоднозначні процеси політичного розвитку, проблемні аспекти зовнішньої політики, які викликають суперечливу реакцію в суспільстві, відображають своєрідну традицію державно-політичної самоідентифікації мешканців Туманного Альбіону. Одним з таких суперечливих історичних процесів розвитку новітньої зовнішньої політики Сполученого Королівства стала участь в європейській інтеграції. Після Другої світової війни в Західній Європі вперше склалися об'єктивні умови для успішної практичної реалізації ідеї європейського об'єднання. Кожен з її суб'єктів має своєрідний історичний досвід формування і реалізації регіональної політики, спрямованої на пошуки свого місця в системі міжнародних відносин. Не стала винятком Велика Британія. Її специфічний історичний шлях як невід'ємного суб'єкта європейської політики є ключем для розуміння стратегії урядів XX–XXI ст. щодо участі в регіональних інтеграційних процесах, джерелом особливої позиції держави в європейському об'єднанні.

На всіх ключових етапах історії Європи висувалося чимало теоретичних концепцій єднання її держав. Серед авторів європейських політичних об'єднувачих проектів XVII–XVIII ст. відзначимо французів М. де Бетюна (герцог де Сюллі), який вперше висунув пропозицію про створення регіональної інституції під назвою “Рада Європи”, Е. Лакруа (пропагував створення спільних європейських органів для боротьби із зовнішньою загрозою і гарантування внутрішнього миру), абата де Сент-П'єра, який у трактаті “Проект вічного миру” (1713 р.) закликав до створення союзу західноєвропейських держав на основі конституційної угоди із зоною вільної торгівлі і формуванням Сенату [50,с.223.].

Послідовний прихильник панєвропейського руху А. Бріан у вересні 1929 р. під час виступу на Асамблеї Ліги Націй ініціював створення європейської конфедерації. Одним з основних принципів її функціонування мав стати пріоритет військової безпеки і політичного союзу перед економічним. У 1930 році він надіслав до Ліги Націй “Меморандум про створення європейського федерального союзу”, відхилений абсолютною більшістю європейських держав-членів організації, у тому числі Великою Британією. Британська політична еліта схвально ставилася до митного союзу, але про політичну інтеграцію не йшлося.

В історіографії наявна думка про те, що Європейський континент став предметом пильної уваги Великої Британії лише у другій половині ХХ ст. Трагедія Другої світової війни змусила британську політичну еліту зосередитися на проблемах майбутнього Європи. Однак посилення ролі регіонального напрямку у зовнішніх відносинах не означало зменшення актуальності глобальних інтересів держави. До традиційних чинників національно-культурної ідентифікації громадян королівства належали: географічна відокремленість від континентальної Європи і як наслідок “острівна ментальність”; своєрідний історичний шлях та особливості місцевої культури; специфічна і відносно стабільна державо-політична система; одна з найкращих у світі армій; відмінний від континентального тип економіки і правової системи; орієнтація на глобальну (позаєвропейську) роль держави та наявність імперських володінь [50,с.246].

Участь країни в Другій світовій війні у складі трійки провідних антифашистських союзників надавала британському керівництву додаткових аргументів для обґрунтування її глобальної ролі та унеможливлювала приєднання до європейської організації регіонального рівня на правах рядового члена. Британці загалом прихильно ставилися до ідеї об’єднаної Європи, але не бачили свого місця в ній. Свідченням цьому стали найбільш відомі історичні виступи У. Черчілля в Фултоні (березень 1946 р.) і Цюриху (вересень 1946 р.), в яких він висловив власне бачення післявоєнної побудови міжнародної політичної системи і ролі в ній Британії. Британська політична еліта на той час не допускала зменшення значення своєї держави у міжнародних відносинах. Щоправда запорука збереження міжнародного впливу королівства була

завуальована у формулі “братнього союзу англомовних країн” по обидва береги Атлантики, під яким У. Черчілль розумів англо-американський військовополітичний союз. Запровадження “особливих відносин”, в яких безперечним домінантом виступав Вашингтон, дозволило Лондону у великій мірі компенсувати втрату позицій у міжнародній політиці. Понівечена війною Європа на той час ще не розглядалася як один з таких можливих компенсаторів.

В Лондоні Європу бачили як можливий і далеко не основний елемент в системі збереження глобального британського впливу. Участь в регіональних справах вважалася важливою, але невідповідною амбіціям держави. Як зазначає Н. Яковенко, “участь Великої Британії в будь-якому європейському об’єднанні на правах рядового члена, розчинення в європейському середовищі серед країн меншої політичної ваги було на той час неприпустимим” . Така позиція політикуму відображала концепцію “Британія – третя сила” в міжнародних відносинах – ілюзію можливості стати міжнародним центром впливу поряд з двома наддержавами, яку плекали британські політики до середини 1950-х рр., доки Суецька криза 1956 р. не показала її реальні можливості у світовій політиці. Незважаючи на формальне збереження Сполученим Королівством у перші післявоєнні роки статусу великої світової держави, її реальні можливості і рівень міжнародного впливу для підтримки такого статусу неухильно зменшувалися. Внаслідок міжнародних трансформацій Британія опинилася у незвичній для себе вимушеній реальності пошуків “місця в світі” і геополітичного самовизначення, що на думку Ю. Темірова і М. Прихненко можна охарактеризувати як “кризу” чи “занепад” Британії. Тривалі пошуки країною ролі в новій системі міжнародних відносин у великій мірі були пов’язані з проблемою її залучення до інтеграційних процесів в Західній Європі [56,с.20].

Зрештою атлантична солідарність була офіційно покладена в основу зовнішньої політики Великої Британії, уряди якої визнали за Альянсом стратегічну основу безпеки своєї держави. Роль першого союзника США і провідника американських інтересів в регіоні, другої держави в НАТО і провідного члена Альянсу в Європі дала сподівання місцевій еліті на збереження позицій на вищому рівні світової політики. Водночас така стратегія консервувала

британську відстороненість від прямої участі у вирішенні європейських проблем і регіональних інтеграційних процесів, що стала відголоском історичної політики “блискучої ізоляції” і підтримки “балансу сил” на континенті. Уінстон Черчілль у своїх промовах так і не запропонував конкретних напрямів інтеграційного об’єднання, що відображало неготовність британського політикуму представити Європі власний проект майбутнього міжнародного устрою. У його словах було чимало суперечностей, які відображали традиційну двоїстість ставлення політичної еліти Великої Британії до європейської політики. Така традиція в другій половині XX ст. була модифікована у політику євроскептицизму і набуття державою статусу “незручного партнера” ЄЕС після вступу до Спільного ринку у 1973 році

Основні напрями розвитку зовнішньої політики Великої Британії у повоєнні роки розроблялися на двопартійній основі консерваторами і лейбористами. Можемо стверджувати про міжпартійний консенсус щодо пріоритетів зовнішньої політики держави в другій половині 1940–1950-х років. Лейбористський уряд К. Еттли (1945–1951 рр.), який змінив воєнний коаліційний Кабінет міністрів У. Черчілля, був налаштований помірковано до проектів європейського федеративного об’єднання, які полонили уми континентальних еліт. Палким прихильником стратегії “третьої сили” в уряді був міністр закордонних справ Е. Бевін, який відстоював піднесення міжнародної ролі Британії до рівня світових наддержав³¹⁶. При цьому лідерство Британії в Європі було покликане стати основою реалізації такої стратегії. Ішла мова насамперед про політичне і військове лідерство, здійснити яке Лондон намагався шляхом налагодження стратегічного партнерства з Францією, і заснування Західного союзу європейських держав. Однак керівництву Британії не вистачило рішучості, що зумовило втрату країною історичного шансу стати лідером Європи

У повоєнний період визначилася концептуальна лінія поведінки британського політикуму щодо європейської політики, спрямована на стримування чи обмеження процесів формування континентального об’єднання, зокрема, у сфері політичної інтеграції [50,с.266].

У січні 1947 р. як своєрідний протест проти неактивної європейської політики правлячого лейбористського уряду У. Черчілля заснував “Тимчасовий комітет Об’єднаної Європи”, який вже наступного року переріс в організацію “Європейський рух”. З ними певним чином взаємодіяли створені після війни “Європейський парламентський союз” під керівництвом Р. Куденхове-Калергі, “Європейський союз федералістів” та інші організації. Однак британська делегація на чолі з У. Черчіллем на Конгресі Європи провідних громадських рухів за європейське об’єднання, присвяченому розробці проекту загальноєвропейської організації (Гаага, травень 1948 р.), діяла в унісон з урядом, відмовившись підтримати французьку пропозицію про формування наднаціональних інституцій. Замість проголошеного в Гаазі заклику до створення європейської федерації започатковано традиційну міжнародну організацію – Раду Європи, яка не мала повноважень та інструментів для будівництва “єдиної Європи

По мірі розвитку європейської інтеграції, змін в системі міжнародних відносин з наростанням блокового протистояння і розгортанням антиколоніального руху відбувалися зміни у сприйнятті британською політичною елітою місця держави в регіональних політичних та економічних процесах. Хоча питання членства в ЄЕС у другій половині 1950-х рр. не стояло, уряди консерваторів проводили системну зовнішню політику, що мала на меті загальмувати регіональну інтеграцію і прилаштувати формат європейського економічного об’єднання до глобальних інтересів Британії, а саме: перевести європейську інтеграцію на міждержавну основу і призупинити розвиток її наднаціональних елементів; посилити вплив США на європейську політику, чим підвищити свої позиції в Західній Європі; гарантувати збереження системи імперських торговельних преференцій та іншого впливу в колишніх британських колоніальних володіннях [50,с.270].

В політичних колах країни все ще панувало тверде переконання, що без неї успіх європейського об’єднання неможливий. Створення у 1960 році Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) було покликане реалізувати британські економічні і політичні амбіції як альтернативу ЄЕС, яка виявилася

невдалою. Як в Британії, так і на континенті політичні структури не відкидали ідеї певної політичної і навіть військової інтеграції, але розглядали це питання як справу далекого майбутнього.

З кінця 1950-х рр. у верхівці політичної влади Сполученого Королівства розпочалася системна переорієнтація на європейський напрям зовнішньої політики. Хоча можливість залучення Великої Британії до діяльності “Спільного ринку” розглядалася раніше, її формальний старт символізував програмний урядовий меморандум про зовнішню політику 1960 року, який отримав назву “Великий проект”. У цьому документі для внутрішнього користування констатувалася втрата провідних позицій держави на міжнародній арені і перехід Великої Британії до статусу “держави другого рангу”. В історіографії така переорієнтація на Європу трактується як вимушене рішення британського керівництва в умовах відсутності прийнятної альтернативи зовнішньополітичного курсу.

ЄЕС розглядався як спеціалізована економічна організація, а не символ ефемерної регіональної єдності. Для британського суспільства європейська інтеграція була доцільною з точки зору ефективного господарювання і не розглядалася як історично неминуха. У сприйнятті широкої громадськості та політичної еліти країни поняття “Спільний ринок” було синонімічним поняттю “європейська інтеграція”. Остання пов’язувалася із зближенням національних економік і не розглядалася як основа політичного об’єднання.

З початком процесу вступу до ЄЕС в політичних колах королівства розпочався внутрішньопартійний розкол на прихильників і противників європейської інтеграції. Особливо гостро питання розмежування на так званих “евроскептиків” та “єврооптимістів” стояло в рядах Лейбористської партії, яка мала репутацію критично налаштованої до Європи політичної сили. Лейбористи партійною більшістю виступили проти першої спроби вступу Британії до ЄЕС. У 1962 році їх лідер Х. Гейтскелл назвав перспективу приєднання до Співтовариства “зрадою тисячолітньої історії країни”. Однак під час парламентського голосування щодо подачі заявки на членство в серпні 1961 р. він закликав свою фракцію утриматися. Складні процеси європейського

усвідомлення відбувалися і в рядах консерваторів. Ще у 1958 році Г. Макміллан назвав створений в рамках ЄЕС “Спільний ринок” не інакше як “континентальна блокада”

Першою ще з 1950-х років офіційно заявила про підтримку вступу Великої Британії до Співтовариства Ліберальна партія. Однак другорядні ролі в політиці країни на фоні парламентської гегемонії консерваторів і лейбористів нівелювали голос цієї єдиної послідовної проєвропейської політичної сили в британському політикумі другої половини ХХ ст. В рядах обох провідних партій були активні прихильники членства Британії в ЄЕС. В стані Консервативної партії серед проєвропейських членів парламенту та урядовців виділявся майбутній прем'єр-міністр Е. Хіт, який на початку 1960-х рр. був уповноважений вести перемовини з ЄЕС³³⁰. Не випадково під його керівництвом партія послідовно сповідувала активну позицію щодо вступу держави до “Спільного ринку”. Саме Е. Хіту як главі уряду вдалося з третьої спроби домогтися членства Сполученого Королівства в ЄЕС з 1 січня 1973 року. [11.]

Правляча у 1970–1974 рр. партія консерваторів на чолі з Е. Хітом привела Британію до членства в ЄЕС. Однак довгоочікуване формальне приєднання до Євроспільноти породило стійку дилему – воно означало підвищення міжнародного авторитету держави та одночасно фактичну відмову від самостійної ролі у світовій політиці. Тому питання участі в європейській інтеграції стало фактором внутрішньополітичної боротьби, суспільного і політичного розколу, перманентних внутрішньопартійних криз та міжпартійних конфліктів, механізмом політичних спекуляцій. Першим свідченням цьому став референдум про членство в ЄЕС 1975 року, ініційований урядом Г. Вільсона. Лейбористи критикували результати переговорів уряду Е. Хіта з ЄЕС і виступили проти вступу країни до об'єднання на досягнутих умовах

Дискусія щодо членства Великої Британії в ЄЕС, ініційована провідними політичними силами, стала чи не першим масштабним залученням до обговорення проблем євроінтеграції широкої громадськості. Глибину розколу в рядах провідних парламентських партій, насамперед лейбористів, показало голосування в Палаті громад 13 липня 1972 р. щодо схвалення Білля про

Європейські Співтовариства, за результатами якого 301 депутат проголосував “за” і 284 – “проти”. Цей історичний факт, як і загальна суспільнополітична напруга навколо питання членства в Євроспільноті, засвідчили відсутність консолідації не лише британського політикуму, але й усього суспільства, що надалі стало головною причиною проблем у взаєминах королівства з об’єднанням. Водночас, на думку В. Крушинського, вплив європейської проблематики на внутрішнє політичне життя не перевищував того, який мали звичайні міжнародні питання.

З набуттям членства в Співтоваристві утвердилася особлива позиція Великої Британії в європейській інтеграції, що ґрунтується на поєднанні політики активізації участі в регіональній політиці і виходу на передові позиції в об’єднанні з намаганням зберегти недоторканими класичні принципи британської зовнішньої політики. Британські правлячі кола виробили специфічну стратегію участі в євроінтеграції, яка давала змогу балансувати між внутрішньополітичними, міжнародними інтересами держави та інтересами взаємодії в рамках Співтовариства. Як показує історичний досвід, така своєрідна стратегія лідерства приносила Британії сумнівні результати. Формальне приєднання до ЄЕС у 1973 році, на думку Н. Яковенко, означало лише “зміну політичної тактики держави при дотриманні нею усталених стратегічних орієнтирів”, до яких віднесено багатосторонню вільну торгівлю та американське домінування в галузі міжнародної безпеки. В суспільстві переважав високий рівень недовіри до європейських інститутів. Набули актуальності традиційні сподівання британської еліти на зміну чи реформування Співтовариства на свій лад. Водночас вона завжди прагнула підкреслити британську ідентичність, відокремленість від когорти континентальних держав. [79]

Участь у створюваному механізмі Європейського політичного співробітництва (далі – ЄПС) як зародку єдиної зовнішньої політики і політики безпеки держав Європейського Співтовариства, стала важливим сегментом активної політики урядів Великої Британії як держави-члена ЄЕС, частиною стратегії здобуття європейського лідерства. Намагання уряду брати активну участь в обмеженому механізмі ЄПС, створеному у 1970 році, було покликане

реалізувати міжнародні амбіції країни, компенсувати обмежену участь в інших сферах інтеграції, забезпечити його розвиток на міждержавному рівні. Міністр закордонних справ А. Дуглас-Х'юм у 1972 році в Блекпулі заявив, що досягнення єдиної зовнішньополітичної лінії держав Співтовариства є для Англії “найбільш зручним засобом посилення її голосу з ключових питань сучасності”. У передвиборчому маніфесті консерваторів від лютого 1974 р., в якому вперше у подібних документах провідних політичних партій Великої Британії окрему увагу присвячено питанню формування погодженої зовнішньої політики держав-членів ЄЕС, зазначено, що “членство в співтоваристві має велике значення для нашої зовнішньої та оборонної політики в цілому, надаючи нам новий вимір і новий голос у світових справах”. Питання політичного співробітництва не входили до переліку основних суперечок між Великою Британією та іншими державами ЄЕС.

Позабюджетний статус ЄПС і його відсутність у правовому (договірному) полі Співтовариства зумовили меншу напругу у відносинах Лондона і Брюсселя щодо механізму зовнішньополітичних консультацій. Про можливості ЄЕС у сфері безпеки і оборони у 1970-х рр. не йшлося. Оскільки ЄПС не підпадав під інтеграційний федералізм, британське керівництво з готовністю йшло на його розвиток у певних рамках. Специфіка подальшої європейської політики Великої Британії і стратегія участі в процесах європейської інтеграції дозволили закріпити за країною статус лідера євроскептицизму. Його історичне виникнення і формування як певного комплексу поглядів щодо негативного ставлення суспільства до членства країни в ЄЕС прив'язуються саме до Великої Британії

Уперше публічно термін “євроскептицизм” згаданий в британській газеті “The Times” у 1986 році для означення політики прем'єр-міністра М. Тетчер і поширився в широкому політичному дискурсі лише на початку 1990-х років. Тому ряд західних вчених вважають, що це явище виникло в Британії саме у 1980-х рр. На думку П. Таггарта, євроскептицизм – це позиція, яка заперечує (повністю або частково) ідею європейської інтеграції [50,с.345].

Ближчим до британської дійсності є визначення Р. Каца, який трактує розглядуване поняття як “вираження невдоволення проти будь-якої форми

наднаціональних інститутів, які можуть загрожувати чи загрожують національному суверенітету і традиційній європейській державній системі”. У широкому значенні євроскептиками називають противників об’єднаної Європи, на протилежному полюсу до єврооптимістів. Єдиного наукового визначення поняття “євроскептицизм” немає, адже його трактування є досить суб’єктивним.

Спектр різновидів євроскептицизму як певного типу ставлення до інтеграційних процесів в Європі є різноманітним – від найбільш радикального (повного заперечення євроінтеграції) до помірковано-лояльного (критика окремих сфер політики Європейського Співтовариства/Союзу, або констатація неспівпадіння національних інтересів з поточним розвитком інтеграції). Євроскептицизм як загальноєвропейське явище поступово оформився в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має переважно позапартійний чи надпартійний вимір. Євроскептики того чи іншого рівня критичного ставлення до євроінтеграції є практично в усіх політичних партіях і тим більше серед широкої громадськості держав ЄС. Яскравим виразником такої тенденції стала Велика Британія, де в середині і другій половині 1970-х рр. у період правління лейбористів (1974–1979 рр.) євроскептицизм перейшов на рівень практичної державної політики.

Євроскептицизм правлячих лейбористів призвів до першого в історії Сполученого Королівства загального референдуму про подальше перебування держави в ЄЕС, що відбувся 5 червня 1975 року. Несподівано громадяни більшістю у понад 67% підтвердили членство Британії в Співтоваристві. Однак проблем у відносинах Лондона і Брюсселя не поменшало. Кампанія боротьби проти європейського федералізму в країні не припинялася. Незважаючи на переважно економічну природу суперечностей, розбіжності у відносинах британських урядів з континентальними партнерами та інституціями Співтовариства мали певний прояв на рівні ЄПС. Як мінімум політика уряду Г. Вільсона не додала впливу Британії в Спільноті, а той й викликала роздратування у партнерів. Хоча цей напрям співпраці держав “Спільного ринку” не викликав суттєвих заперечень серед британського політикуму, адже розвивався на міждержавному рівні [6, с.160].

Упродовж подальшого перебування лейбористів при владі в Британії до кінця 1970-х рр. їх урядами не висувалися нові ініціативи щодо розвитку ЄПС. Британський євроспектицизм у даній сфері поширювався на питання збереження примату рішень національного уряду у зовнішній політиці і політиці безпеки, мінімізації впливу євроінституцій, визнання першості США і НАТО в системі європейської безпеки. Останній аспект є класичним проявом “атлантичного” євроскептицизму

2.2. Роль Великої Британії у формуванні механізмів зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства

Упродовж усього повоєнного періоду від середини ХХ ст. відбувався процес формування основ європейської інтеграції, пошуків оптимальних шляхів об'єднання західноєвропейських держав у сфері економіки, що не виключало дискусій про можливості політичного союзу і навіть створення спільних збройних сил. Цей процес розпочався після завершення Другої світової війни і відзначався намаганням держав Європи, за участі США, знайти оптимальну формулу побудови нової системи міжнародних відносин. Виходячи з аналізу історичних джерел, напрацювань зарубіжної та вітчизняної історіографії, історію участі Великої Британії у процесах європейської інтеграції до моменту створення ЄС можна поділити на такі періоди: 1) 1945–1956 рр. – пошуки місця у світовій і європейській політиці в нових геополітичних умовах; 2) 1957–1961 рр. – часткова переорієнтація на Європу; 3) 1961–1973 рр. – вступ до ЄЕС; 4) 1973–1990 рр. – адаптація в Співтоваристві.

Поразка консерваторів на загальних виборах у липні 1945 р. не призупинила активну діяльність У. Черчілля у сфері зовнішньої політики. У промові 5 березня 1946 р. в м. Фултон (США) У. Черчілль серед проблем глобального розвитку світу визначив ряд головних тенденцій розвитку Європи: її розділення на Західну (капіталістичну) і Східну (прорадянську) у вигляді ідеологічної і військово-політичної “залізної завіси”; необхідність створення “нової єдиної Європи” (Західна Європа) як запоруки післявоєнного миру і безпеки; відмова від

доктрини рівноваги сил і перехід до політики багатосторонніх західних альянсів як запоруки миру. Європейське об'єднання мало стати одним із засобів протистояння поширенню комунізму в регіональному масштабі. Однак пріоритет встановлення “братнього союзу англомовних країн” по обидва береги Атлантики засвідчив першочерговість британо-американських “особливих відносин” в системі зовнішньої політики Великої Британії. У визначеній новій глобальній системі безпеки місця для автономної європейської військово-політичної системи не було.

Після провалу французьких інтеграційних ініціатив у політичній і військовій сферах уряд У. Черчілля взяв на себе роль центру об'єднавчих процесів і спрямував хід міжнародних дискусій у потрібне русло. На Лондонській міжнародній конференції 28 вересня – 3 жовтня 1954 р. ухвалили рішення про прийняття Німеччини та Італії до НАТО. Після їх вступу до Організації Брюссельського договору (Західноєвропейський союз) у 1955 р. сформовано регіональну міждержавну військово-політичну структуру, покликану стати європейською опорою НАТО. Штаб-квартира ЗЄС була розташована в Лондоні. Саме британський компромісний проект модифікації Брюссельського договору учасники конференції взяли за основу³⁹². Британія зобов'язувалася надавати гарантії безпеки континенту шляхом дислокації чотирьох дивізій (55 тис. чол.) і тактичних ВПС. Так було реалізовано британську ідею “Атлантичної Європи”. Використовуючи значний дипломатичний досвід і вплив на світову політику, військово-політичні ресурси, британський уряд змістив акценти на можливості розвитку європейського політичного об'єднання.

Першим дипломатичним кроком, спрямованим на посилення позицій країни у відносинах з США і ЄЕС, стала британська урядова ініціатива 1968 р. про створення Єврогрупи НАТО. За оцінками міністра оборони Д. Хілі (1964–1970 рр.), створений за ініціативи Британії новий орган (Секретаріат Єврогрупи НАТО) з офісом в Лондоні мав певне значення для розвитку спільних європейських проектів з озброєння і матеріального забезпечення війська⁴¹¹. Однак суто консультативні механізми діяльності Єврогрупи зумовили її слабкий

вплив. У січні 1968 р. Лондон запропонував “план Вільсона”, що ініціював переговори у форматі “дев’ятки” (“шістка” плюс державипретенденти на вступ, тобто Велика Британія, Данія та Ірландія) у сферах, які не стосувалися роботи Співтовариств, включно з питаннями зовнішньої політики та оборони.

30 червня 1970 р. розпочалися переговори про вступ Великої Британії до ЄЕС. 22 липня 1970 р. новий прем’єр-міністр, консерватор і прихильник євроінтеграції Е. Хіт представив в парламенті Білу книгу “Сполучене Королівство і Європейські Співтовариства”, яка за змістом мала безпрецедентний характер для історії зовнішньої політики держави. Головним лейтмотивом документу стало твердження про необхідність вступу Великої Британії до Європейських Співтовариств як механізму зміцнення безпеки і процвітання. Несподіваним стало твердження, що членство королівства в ЗЄС, Раді Європи, ОЕСР і НАТО в нових умовах недостатньо задовольняє його інтереси. В документі зроблено наголос на тому, що Велика Британія повинна припинити віддалятися від держав Західної Європи і стати частиною європейського об’єднання. Проголошено необхідність для Європи відігравати більшу роль у її власній безпеці і стати більш незалежною від США а умови економічного послаблення Британії основним аргументом її керівництва в європейській політиці стали військові можливості, які воно намагалося трансформувати в політичний та економічний вплив [50,с.380].

Керівництво британської дипломатії планувало активно просувати свій персонал на керівні посади в ЄЕС з метою посилення впливу на розвиток “Спільного ринку”. Основні переваги британської сторони – високий рівень професійної підготовки дипломатів, мережа зв’язків у третіх країнах, популярна в міжнародних дипломатичних і підприємницьких колах англійська мова. Завдяки таким стартовим можливостям участі в ЄПС Велика Британія розраховувала отримати лідерство в ЄЕС, першість у відносинах з країнами “східного блоку” і третього світу, вплив на політику “розрядки”. Із заснуванням ЄПС для Лондона зменшилася потреба робити ставку на ЗЄС як майданчик для об’єднавчих регіональних політичних проектів. Політичні консультації держав Західної Європи, які традиційно відбувалися в рамках ЗЄС, з часом були

переміщені в систему ЄПС. В регіональній військово-політичній співпраці основний акцент зроблено на розвитку Єврогрупи НАТО, яка з певним успіхом актуалізувала першість Британії в європейській системі оборони і мала стратегічну мету попередити скорочення американського залучення до оборони Західної Європи. Це і стало однією з головних причин запровадження європейцями системи багатосторонніх консультацій із зовнішньополітичних проблем

Поряд з першими спробами погодження зовнішньополітичних дій держав-членів ЄЕС продовжувалися дискусії щодо розвитку структури ЄПС. Певного динамізму функціонуванню ЄПС надав Паризький саміт ЄЕС 19-21 жовтня 1972 року. Хоча Велика Британія на той час юридично ще не була членом ЄЕС, в його роботі взяв участь прем'єрміністр Е. Хіт. Перед об'єднанням була поставлена амбітна мета – до 1980 року створити Європейський Союз. Збільшено кількість обов'язкових зустрічей міністрів закордонних справ в рамках ЄПС з двох до чотирьох на рік. Наприкінці 1972 року з'явилися перші пресрелізи в рамках ЄПС. Одним із завдань Співтовариства проголошено надання допомоги країнам, що розвиваються і подолання економічної відсталості у світі. Декларація Паризького саміту засвідчила, що ЄЕС вийшов на глобальний рівень діяльності [49].

Протест британського уряду викликала пропозиція про запровадження принципу “Європи двох швидкостей” і спільної оборонної політики. Уряд Г. Вільсона відхилив ідею Європейського Союзу, не підтримав включення проблем зовнішньої політики і безпеки до права ЄЕС, але виступав за тісніше співробітництво держав “дев'ятки” у зовнішньополітичній сфері. Основними досягненнями ЄПС у середині – другій половині 1970-х рр., в яких значний внесок зробила Велика Британія, стали: підписання Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) 30 липня 1975 р., напередодні якого державам ЄЕС вдалося досягти спільної позиції щодо активізації контактів з країнами Східної Європи; встановлення у липні 1975 р. офіційних зв'язків Співтовариства з Китаєм і погодження позицій щодо відносин з цією державою; налагодження співробітництва з рядом держав Співдружності

націй; визнання незалежності португальських колоній Мозамбіку та Анголи (1976 р.); початок переговорів про співробітництво між ЄЕС і Радою Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) у 1978 році.

У 1976–1980 рр. укладено угоди про лібералізацію торгівлі ЄЕС з Румунією. Загалом Європейські Співтовариства мали дуже обмежений вплив на відносини Заходу з прорадянським блоком, адже переговори щодо стратегічних проблем безпеки та оборони відбувалися на рівні США – СРСР, або НАТО – ОВД. Вступ Британії до ЄЕС загалом позитивно вплинув на відносини ЄЕС з рядом держав різних регіонів світу, наприклад, колишніми британськими колоніями, Китаєм. Вагому роль у розвитку міжнародних відносин ЄЕС в середині 1970-х рр. відіграв віцепрезидент Комісії К. Соумс, який відповідав за зовнішні відносини об'єднання та особисто здійснював активну дипломатичну діяльність в різних країнах світу. Лінія на зовнішньополітичну координацію ставала центральним напрямом стратегії англійської дипломатії у “Спільному ринку Велика Британія отримала можливість додаткового впливу на розвиток ЄПС під час головування в Раді ЄЕС у першому півріччі 1977 року. Найбільш резонансним рішенням західноєвропейських держав в рамках ЄПС у період британського головування в ЄЕС стала заява Лондонського саміту Європейської Ради по Близькому Сходу від 29 червня 1977 р., в якій визнавалася можливість врегулювання конфлікту на Близькому Сході у випадку забезпечення “законних прав палестинського народу на ефективне вираження своєї національної ідентичності” і визнання “необхідності Батьківщини для палестинського народу” [11].

Така заява, зроблена в столиці найближчого союзника США, викликала міжнародний резонанс і заклала основи іміджу Співтовариства як прихильника Палестинської держави. На думку британських дослідників С. Сміта і М. Кларка, механізм ЄПС в силу дипломатичних можливостей Великої Британії наприкінці 1970-х рр. почав розглядатися британським дипломатичним апаратом як головний інструмент зовнішньополітичної діяльності. Однак в умовах офіційного відокремлення політичного співробітництва від правового поля та інституційної системи Співтовариства його можливості були обмеженими. Про проблеми безпеки та оборони як складову механізму політичного

співробітництва на той час не йшлося, хоча відповідні ініціативи висувалися на найвищому рівні.

Єврогрупа НАТО не відзначалася ефективністю. Це ж можна стверджувати і про ЗЄС, діяльність якого до другої половини 1980-х рр. мала формальний характер. З метою залучення Франції до європейської співпраці у військово-політичній сфері учасники Єврогрупи в лютому 1976 р. створили Незалежну європейську групу програмування (НЄГП). Однак її вузька компетенція стосувалася лише проблем переозброєння і не включала питань військово-політичного співробітництва на стратегічному рівні. Наприкінці десятиліття спостерігалася складна міжнародна ситуація, яка об'єктивно перешкоджала включенню проблем безпеки та оборони до компетенції механізму ЄПС.

Початок нової хвилі світової гонки озброєнь надав особливої важливості традиційним структурам безпеки НАТО. Водночас ускладнення міжнародних відносин стимулювало провідні держави об'єднання до пошуків нових шляхів розширення політичної і військової кооперації.

РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ КОНСЕРВАТОРІВ НА ЧОЛІ ІЗ М.ТЕТЧЕР

3.1.Зовнішньополітичні пріоритери європейської політики

Прихід до влади уряду консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979– 1990 рр.) приніс нові тенденції у зовнішню політику Великої Британії. Щодо участі в євроінтеграції спостерігалось дві протилежні тенденції. У сферах комунітарної взаємодії (економіка, фінанси, соціальна сфера, інституційний розвиток) британський уряд виступав на крайніх антифедералістських позиціях, загострив боротьбу за бюджетні внески, що утвердило статус країни як “незручного партнера” в ЄЕС.

Водночас у плани нового уряду входив розвиток політичної співпраці держав спільноти. В основі британського підходу до активізації ЄПС перебувала традиційна парадигма збереження національного суверенітету, недопущення формування Європейського політичного союзу і включення до його компетенції питань оборони. Лондон влаштовував “status quo” щодо повноважень інституцій ЄЕС. Водночас уряд М. Тетчер підтримував більш тісну взаємодію учасників “Спільно ринку” у сфері зовнішньої політики на міждержавній основі. На думку Ч. Хілла, така позиція дозволяла зберегти незалежність, укріпити позиції в трикутнику “Париж-Бонн-Лондон”[12,с.95].

Керівництво Сполученого Королівства, прагнучи задати тон міжнародній дискусії і нав’язати партнерам свою позицію, не забарилося з ініціативами. Міністр закордонних справ лорд Каррінгтон під час виступу в Гамбурзі 17 листопада 1980 р. озвучив урядові пропозиції, які передбачали розширення тематичної сфери дипломатичних консультацій між державами ЄЕС до проблем безпеки, утворення постійного секретаріату ЄПС з представників міністерств закордонних справ, запровадження процедури оперативного скликання нарад міністрів закордонних справ (упродовж 48 годин) на випадок виникнення міжнародних криз⁴³⁸. Британські пропозиції лягли в основу рішень, досягнутих під час зустрічі міністрів закордонних справ держав ЄЕС 13 жовтня 1981 р. в Лондоні.

Запропонована Форін офісом і схвалена на засіданні “Доповідь про Європейське політичне співробітництво” (Лондонська доповідь), стала історично третьою базовою доповіддю в історії механізму політичного співробітництва держав Співтовариства. Учасники зустрічі спільно визнали потребу поглиблення координації позицій і дій держав Співтовариства⁴³⁹. У доповіді вперше підкреслено, що метою ЄПС є не лише досягнення спільних позицій, але й проведення спільних дій його учасників. Компетенцію ЄПС розширено на політичні питання безпеки. Для покращення співпраці з третіми країнами запроваджено регулярні зустрічі голів дипломатичних місій держав “десятки” для обміну інформацією і координації позицій. Документ зафіксував ініціативу Форін офісу про запровадження практики скликання екстрених нарад міністрів закордонних справ протягом 48 годин на прохання трьох держав-членів ЄЕС. Незважаючи на певний прогрес в організації ЄПС, Лондонська доповідь не внесла кардинальних змін у функціонування механізму погодження зовнішньої політики держав ЄЕС. Відкинуто пропозицію лорда Каррінгтона щодо створення Політичного секретаріату, функції якого фактично покладено на “трійку”. Як і раніше дієвість політичного співробітництва держав ЄЕС залежала виключно від досягнення ними спільних позицій[18,с.151].

Найбільшим досягненням Лондонської зустрічі можна вважати включення проблем безпеки до тематики консультацій держав ЄЕС. Обговоренню в рамках ЄПС підлягали економічні і політичні аспекти безпеки. Оборона традиційно виключалася з його компетенції. Лондону вдалося відстояти першість ЗЄС як регіонального консультативного майданчика з питань оборони. ЄПС так і не отримав юридичного статусу в рамках інституційноправового поля ЄЕС. В документі окремо передбачено, що він “повинен сприяти кінцевій меті створення Європейського Союзу” . Цей факт свідчив про те, що британське керівництво допускало можливість створення більш тісного союзу на базі ЄЕС у перспективі.

Британські ініціативи щодо посилення ЄПС були активно сприйняті європейським федералістами. Ідеться про ініціативу міністрів закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншера та Італії Е. Коломбо, представлену у листопаді 1981 р. у вигляді проекту “Європейського акту” про необхідність формування

політичного союзу в рамках ЄЕС. Передбачалося розширити сфери співпраці учасників Співтовариства на питання безпеки. Документ вперше містив формулювання “спільна зовнішня політика” і “координація політики в галузі безпеки” як необхідні елементи діяльності Євроспільноти.

Однак такі радикальні пропозиції суперечили позиції британського уряду, який відхилив федералістський проект Євросоюзу. З критикою проекту виступили представники Ірландії, Данії і Греції. Керівництво Франції заперечило нові наднаціональні структури. Частина пропозицій німецько-італійського проекту була покладена в основу “Урочистої Декларації про Європейський Союз”, прийнятої на саміті Європейської Ради в Штутгарті 19 червня 1983 року. У сфері ЄПС декларація містила згоду учасників на посилення політичної інтеграції шляхом розробки і прийняття спільних позицій і дій у сфері зовнішньої політики, координації позицій держав-членів з політичних та економічних аспектів безпеки.

Хоча Велика Британія підписала декларацію, М. Тетчер поспішила заявити про несприйняття європейської федерації. Для уряду Сполученого Королівства досягнутий компроміс в розвитку ЄПС означав достатній рівень розвитку цього сегмента функціонування Євроспільноти. Вирішення “бюджетного питання” внаслідок компромісу з ЄЕС, досягнутого під час саміту Європейської Ради у Фонтенбло в червні 1984 р., відкривало перед королівством новий етап в його європейській політиці. Після врегулювання цього питання М. Тетчер прагнула змінити суть ЄЕС, щоб організація більшою мірою відповідала її поглядам [21,с.]

Реформування інституційно-правового поля Співтовариства було вирішено проводити у комплексному форматі, окремо готуючи зміни до Римського договору про ЄЕС і Договір про політичне співробітництво, які згодом були об’єднані в один супер-договір – Єдиний європейський акт. Так вирішувалося завдання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. У складі Комітету інституційних справ (неофіційна назва “комітет Дуджа”) Британію представляв М. Ріфкінд. У березні 1985 р. комітет представив комплексну доповідь про радикальну реформу Європейського Співтовариства з пропозицією про

створення Європейського Союзу. В частині політичного співробітництва пропонувалося створити постійний секретаріат, заохочувати прийняття спільних позицій держав-членів в рамках роботи міжнародних організацій, активізувати консультації з питань безпеки та оборони. Представник королівства підписав доповідь з поправками і застереженнями. Вона не передбачала включення ЄПС до юридичної системи Співтовариства. Форін офіс виступав проти прийняття нового договору ЄЕС, але Британія наодинці не могла протистояти іншим членам ЄЕС.

Під час Міланського саміту Європейської ради 28-29 червня 1985р., який дав старт Міжурядовій конференції з розробки оновленого договору, лідери провідних держав ЄЕС висунули фактично ідентичні британським пропозиції розвитку ЄПС. Як зазначала сама М. Тетчер у своїх мемуарах, вона прагнула розділити питання модифікації Римського договору і договір про політичне співробітництво, яка мала носити характер міжурядової угоди. Однак британський прем'єр-міністр вчергове опинилася в меншості. Результати роботи конференції були схвалені під час саміту Європейської ради 2-3 грудня 1985 р. в Люксембурзі. На засіданні Ради міністрів закордонних справ 16-17 грудня 1985 р. остаточно доопрацьовано текст “Договору про європейське співробітництво у сфері зовнішньої політики”, який став складовою Єдиного європейського акта (ЄЄА). Сам акт був підписаний міністрами в лютому 1986 року. Компромісний характер договору в частині політичного співробітництва розвіяв побоювання М. Тетчер щодо можливого створення Європейського політичного союзу. Держави Співтовариства не пішли на кардинальні кроки щодо поглиблення і розширення компетенції ЄПС. Частина III Акта “Положення про Європейську співпрацю у сфері зовнішньої політики” (ст. 30) включала традиційні зобов'язання про взаємне інформування і консультування держав Співтовариства “з будь-якого питання зовнішньої політики, що представляє загальний інтерес” метою посилення спільного впливу “шляхом координації, зближення їхніх позицій та здійснення спільних дій”[43].

Передбачено взаємне утримання сторін договору від дій або рішень, які б перешкоджали досягненню консенсусу і здійсненню спільних заходів на різних

рівнях, а також необхідність врахування сторонами спільних позицій, досягнутих в рамках ЄПС, у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. Комісію Співтовариства визнано повноправним учасником ЄПС. Передбачено координацію дій глав місій держав-членів і Комісії Співтовариства в третіх країнах. Співпраця з питань безпеки поширювалася лише на політичні та економічні аспекти безпеки, зокрема, питання військово-технічного виробництва. Поточне керівництво ЄПС надано державі, яка головує в Раді Європейських Співтовариств. Засновано невеликий Секретаріат ЄПС з штаб-квартирою в Брюсселі як допоміжний орган в діяльності головної у Раді держави. В документі вперше вжито термін “європейська зовнішня політика”. Хоча питання зовнішньої політики з обмеженими елементами політики безпеки включили до нормативної бази об’єднання, вони були на півдорозі до утвердження як структурно-функціональна частина об’єднання. Компромісний зміст договору, який фактично не містив новацій в частині політичного співробітництва і був куди менш радикальним, ніж проект “комітету Дуджа”, уряд консерваторів розглядав як успіх своєї європейської політики.

Зміст ЄСА спричинив розчарування в рядах єврофедералістів, був спокійно сприйнятий євроскептиками і засвідчив межі можливого у процесі поглиблення інтеграції. Стрімкі і непередбачувані зміни в системі міжнародних відносин другої половини 1980-х рр., у багатьох аспектах невизначений і декларативний зміст домовленостей зумовили очевидність їх перехідного характеру. Досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського Співтовариства, що відображала політична лінія завершального періоду правління уряду М. Тетчер. Його європейська політика загалом відзначалася реакційністю до подальших процесів інтеграції, що входило в суперечність із загальноєвропейськими тенденціями [55].

Прем’єр-міністр втрачала відчуття політичної реальності, внаслідок чого допустила ряд ключових зовнішньополітичних прорахунків: 1) недооцінка пріоритетів європейської політики керівництва США часів президента Дж. Буша-старшого, яке підтримувало подальшу політичну та економічну інтеграцію в Європі; 2) негативна реакція на процес об’єднання Німеччини; 3) недооцінка

можливостей континентальних партнерів щодо створення Європейського Союзу і можливостей Британії протистояти цьому процесу. Королівство не зуміло закріпитися на чолі регіональної інтеграції. Однією з причин цього стала відсутність стратегічного перспективного бачення місця держави в Європі самою М. Тетчер, яка була досить обмеженою в питаннях геополітики.

Чергова реальна загроза ізоляції і часткова втрата позицій у відносинах з США засвідчили невідповідність зовнішньої політики уряду реаліям змінюваних міжнародних відносин. Відставка М. Тетчер 28 листопада 1990 р. стала очікуваним підсумком непростого і неоднозначного періоду участі Великої Британії в процесах європейської інтеграції. Загалом в історіографії прийнято трактувати підхід М. Тетчер до проблем євроінтеграції як антиєвропейський. Т. Гогунська висловлює думку, що у період правління М. Тетчер закладено основні складові сучасної європейської політики Британії. Водночас у цей період упущено можливість формування конструктивних відносин держави з Європейським Співтовариством [50,с.451].

У практичній площині механізм ЄПС, незважаючи на обмежений характер інституційно-функціонального рівня, в часи урядування М. Тетчер розглядався керівництвом Великої Британії як важливий елемент реалізації зовнішньополітичної стратегії, засіб для відстоювання національних інтересів на різних рівнях. У свою чергу посилення міжнародного впливу країни через провідні позиції серед партнерів по ЄЕС давали сподівання британському уряду на підвищення своїх позицій у відносинах з іншими державами світу і регіональними організаціями, насамперед з США, СРСР, державами-членами Співдружності націй. Сама прем'єр-міністр неодноразово під час міжнародних переговорів вдавалася до практики говорити від імені Співтовариства, підсилюючи свої аргументи спільними рішеннями урядів держав ЄЕС.

За оцінками Ал. Громико, у зазначений період чимало неєвропейських країн почали сприймати Британію як представника Європи.

Від активізації участі Великої Британії в ЄПС виграло і саме Співтовариство, яке упродовж 1980-х рр. значно розширило міжнародні контакти в усіх регіонах світу. Основними напрямками діяльності механізму ЄПС

стали: погодження позицій держав-членів ЄЕС щодо відносин з США; координація політики щодо СРСР і держав ОВД; розробка спільних рішень щодо врегулювання кризових ситуацій в країнах третього світу; узгодження позицій в рамках участі в міжнародних організаціях. ЄС виступало з погодженою позицією на зустрічах в рамках НБСЄ, координувало свої дії в ООН. Держави ЄЕС виробили спільну позицію щодо військового стану в Польщі у 1980–1981 рр., закликавши тамтешню владу якнайшвидше припинити режим надзвичайного стану. Члени ЄЕС виступили за активізацію торговельних відносин з країнами Центрально-Східної Європи

Відбулося подальше налагодження дипломатично-консультативної роботи ЄЕС з Китаєм, з яким у 1983 році започатковано проведення регулярних двосторонніх політичних консультацій, а в 1988 р. відкрито представництво ЄЕС в Пекіні. Однак розвиток європейсько-китайських контактів тимчасово призупинили через кривавий розгін демонстрації 4 червня 1989 року. З 1979 по 1989 рр. за активної участі британської сторони між ЄЕС і колишніми колоніальними державами підписані Друга, Третя і Четверта Ломейські конвенції про торгово-економічну асоціацію. Кількість партнерів Співтовариства в рамках конвенцій зросла до 69 держав. Водночас серед держав ЄЕС, насамперед через давні колоніальні інтереси, не існувало єдності по ряду принципів питань, наприклад ситуації в ПАР[57,с.].

Велика Британія традиційно займала прихильну позицію до розширення ЄЕС. У 1980-х рр. до об'єднання приєдналися Греція, Іспанія і Португалія. Саме Лондонський саміт ЄЕС дав старт підготовці угоди про членство двох останніх країн. “Середземноморське розширення” відбулося з 1 січня 1986 року. Близькосхідний регіон розглядався Форін офісом як один з трьох пріоритетних регіонів британських інтересів у сферах безпеки і комерції, після Європи і трансатлантичних відносин.

У вересні 1982 р. держави ЄЕС у спільній заяві засудили ізраїльське вторгнення в Ліван. Британські війська разом з військами Франції, Італії і Нідерландів у 1981 р. в рамках Кемп-Девідських угод взяли участь у багатонаціональних “силах для підтримки миру” на Синайському півострові, а

також в Лівані у 1982 році. Такі акції мали певне символічне історичне значення для розвитку можливостей ЄЕС у сфері безпеки, адже окремі дії згаданих держав офіційно підтримало Співтовариство. Хоча серед держав-членів не було одностайності.

Від середини 1980-х рр. налагоджено регулярні консультації держав ЄЕС і Центральної Америки на рівні міністрів закордонних справ. Хоча дії ЄЕС у цьому регіоні обмежувалися традиційно сильним впливом США, європейці намагалися проводити власну політичну лінію. Наприклад Співтовариство, в тому числі Велика Британія, не так сильно заангажоване у боротьбі з революційними прокомуністичними рухами, всупереч стратегічним підходам американців сприяло стабілізації ситуації в Нікарагуа, Сальвадорі і Гватемалі⁴⁶¹. Відносини Європейського Співтовариства з державами Південної Америки затьмарив військовий конфлікт Великої Британії і Аргентини. Фолклендська криза 1982 р. стала поворотним пунктом для М. Тетчер на шляху повернення до глобалізму в британській зовнішній політиці. Лондон намагався заручитися підтримкою партнерів по ЄЕС. Фолклендський конфлікт став своєрідним каталізатором дієвості ЄПС і водночас його першим реальним випробуванням на єдність. Держави-члени ЄЕС прийняли Декларацію солідарності, в якій звинуватили Аргентину в агресивних діях і порушенні норм міжнародного права. Єврокомісія висловила солідарність з Великою Британією[75,с.254].

Однак досить швидко проявилися традиційні розбіжності інтересів західноєвропейських держав, які були змушені обирати між союзницькою солідарністю і загрозою торгової війни з державами Латинської Америки. Ряд держав ЄЕС, насамперед Італія, а також Данія, ФРН і навіть Ірландія спершу не підтримали Велику Британію, потрактувавши Фолклендський конфлікт як прояв антиколоніальної боротьби.

Водночас на початку квітня 1982 р. ряд держав (Франція, ФРН, Італія) припинили постачання зброї і військового обладнання до Аргентини⁴⁶⁵. Під тиском Лондона уряди держав-членів об'єднання все ж прийняли рішення запровадити обмежені торгові санкції – символічне тимчасове ембарго (на один

місяць) на імпорт товарів з Аргентини. У травні 1982 р. засідання представників держав-членів ЄЕС в Брюсселі закликала британську сторону піти на поступки, тимчасово припинити вогонь і сісти за стіл переговорів. Лондону все ж вдалося домогтися об'єднання держав-партнерів по ЄЕС з принципово важливого для себе питання. Водночас торговельні інтереси сприяли швидкому відновленню конструктивних відносин ЄЕС з державами регіону. Загалом проявлялася звична слабкість механізму координації зовнішньої політики держав ЄЕС через різноспрямованість їх міжнародних інтересів та найголовніше – відсутність засобів втілення спільних позицій. Рішення в рамках механізму ЄПС мали переважно характер політичних заяв і декларацій, а втілення їх на практиці залежало від волі самих держав-учасників і міжнародної кон'юнктури.

Об'єднання рідко використовувало тактику міжнародного тиску. Серед нечисленних прикладів можна навести оголошення у 1980 р. ембарго щодо СРСР у відповідь на введення радянських військ до Афганістану, ембарго щодо Аргентини під час Фолклендського конфлікту 1982 року. Хоча й ці акції не мали вирішального впливу на розв'язання конфліктів. Відсутність спільної зовнішньої та оборонної політики позбавляла Співтовариство можливості стати світовим центром сили. На думку М. Арах, досягнутий рівень політичної уніфікації не сприяв активній ролі ЄЕС у міжнародному просторі. Зазвичай він відігравав роль спостерігача. Значна доля відповідальності лежала на керівництві Британії, яке намагалося обмежити можливості висунення об'єднанням власних ініціатив.

Незважаючи на зазначені проблеми і труднощі, Співтовариство через механізм ЄПС, насамперед завдяки економічним можливостям, поступово ставало впливовим учасником міжнародних відносин. На середину 1980-х рр. спільнота встановила дипломатичні відносини із 132 країнами світу. Частина делегацій Європейської Комісії за домовленістю з урядами країн перебування отримали статус дипломатичних місій. Більшість глав делегацій мали ранг посла і вручали вірчі грамоти главам держав за підписом Президента Єврокомісії. У другій половині 1970-х – на поч. 1980-х рр. відкрито представництва Єврокомісії в ряді держав Східного Середземномор'я, Азії і Латинської Америки. Станом на 1980 рік було відкрито 50 закордонних представництв Єврокомісії, в яких

працювали 1 тис. співробітників. На кінець 1980-х рр. кількість представництв досягла 89, а їх персонал включав 440 осіб з країн ЄЕС і 1 тис. 440 місцевих працівників з країни перебування.

Фактор США відіграв головну роль у міжнародній діяльності ЄЕС. Окрім традиційних економічних суперечок на початку 1980-х рр. додалися ряд гострих спірних політичних питань, до яких належали: підтримка санкцій проти Ірану внаслідок тамтешньої революції 1979 року, яку відмовилися надавати європейці; неприєднання країн ЄЕС до бойкоту олімпійських ігор в Москві 1980 року; питання щодо участі західних компаній у фінансуванні радянського газопроводу “Дружба”; розгортання Альянсом в Західній Європі ядерних ракет середнього радіусу дії у відповідь на розміщення СРСР подібних ракет у Східній Європі та американська програма “Стратегічної оборонної ініціативи” (СОІ); розбіжності щодо політики на Близькому Сході, у вирішенні проблем Півдня Африки, Центральної Америки тощо. В історіографії висловлюється думка про те, що саме посилення напруги у відносинах США–ЄЕС змусило західноєвропейські держави активізувати роботу в рамках ЄПС. Зростання міжнародних можливостей ЄЕС посилювало стратегічні розходження у позиціях США і держав Західної Європи щодо вирішення актуальних проблем регіональної і світової політики. Вони надалі були зацікавлені у збереженні тісних зв’язків з США, але прагнули зробити їх більш рівноправними[50,с.482].

У цих умовах в непростій ситуації опинилося керівництво Великої Британії, від якого розвиток подій вимагав додаткових зусиль у балансуванні між потребами збереження “особливих відносин” і посиленням впливу в Європі. На обох напрямках уряд консерваторів прагнув забезпечити для держави привілейоване становище, продовжуючи лінію на розвиток ролі медіатора між двома центрами Західного світу. У відносинах з європейськими партнерами британське керівництво використовувало аргумент союзницьких відносин з Вашингтоном. Водночас у стосунках з США Велика Британія робила ставку на виконання функцій контролера за політичними процесами в Європі. Її дипломати займали провідні позиції в системі відносин ЄЕС і США. Зокрема, у 1982 р. місію

ЄЕС у Вашингтоні очолив англієць Р. Денмен, який займав посаду директора першого політичного департаменту ЄЕС із зовнішніх відносин.

Початок завершального періоду “розрядки” в середині 1980-х рр. викликав занепокоєння керівництва держав Західної Європи діями американської адміністрації щодо зближення з СРСР. Реалії міжнародних відносин змусили держави регіону повернутися до питання організації автономної системи безпеки та оборони. В цих умовах зросла роль ЗЄС, який залишався єдиною регіональною військово-політичною організацією. Від вступу Сполученого Королівства до ЄЕС у 1973 році до початку 1980-х рр. діяльність ЗЄС як міждержавної організації була мінімальною. З 1973 до 1984 року Рада міністрів як керівна інституція організації не збиралася жодного разу.

Економічні, соціальні і культурні функції ЗЄС були передані ОЄЕС і Раді Європи. Політична діяльність Ради ЗЄС значною мірою втратила свою актуальність внаслідок функціонування ЄПС. Активно працювало лише Агентство з контролю над озброєннями і постійний комітет з озброєння. Невдача “проекту Геншера-Коломбо” 1981 року стала поштовхом до дискусій щодо значення ЗЄС в системі європейської політики. Римська сесія Ради ЗЄС 26-27 жовтня 1984 р. прийняла декларацію, в якій серед завдань розвитку організації передбачалося поглиблення співпраці з питань безпеки в контексті процесів європейської інтеграції. Кульмінаційною точкою “відродження” організації став Гаазький саміт Ради міністрів ЗЄС 27 жовтня 1987 р. і прийнята на ньому “Платформа європейських інтересів у сфері безпеки”. ЗЄС визначався як основа проголошеної європейської оборонної ідентичності, що передбачала розвиток європейського виміру безпеки в рамках атлантичної солідарності

Велика Британія виступила проти французької ініціативи зі створення Європейського інституту досліджень у сфері безпеки, а також можливості перенесення частини керівних структур організації з Лондона до Парижа і Брюсселя. Уряд М. Тетчер розкритикував створення у 1988 р. об’єднаної франко-німецької військової бригади, яка згодом стала основою Єврокорпусу. В Лондоні не могли допустити, щоб напрями регіональної військово-політичної співпраці визначалися в Парижі чи Бонні[43.].

Отже, британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині XX ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання і відмови від участі в регіональних інтеграційних об'єднаннях до безпосередньої участі в них при намаганні пристосувати процеси розвитку Європейських Співтовариств до своїх класичних і новітніх принципів зовнішньої політики, бачення політичної організації об'єднаної Європи. Активна участь Великої Британії в становленні і функціонуванні механізму ЄПС стала невід'ємним і стратегічно важливим сегментом гарантування збереження позицій держави у міжнародних відносинах.

Водночас спроби британського керівництва посісти провідні позиції у сфері політичного співробітництва держав ЄЕС мали суперечливі результати, адже участь в ЄПС виявила ті ж проблеми у взаєминах Лондона з регіональними партнерами та інституціями, які були притаманні для членства в ЄЕС загалом. Специфіка європейської політики Великої Британії, відсутність суспільно-політичної єдності щодо подальшого розвитку ЄЕС зумовили суперечливу позицію держави на новому етапі європейської інтеграції

3.2. Політичне співробітництво держав Європейського Співтовариства в системі стратегічних міжнародних союзів Великої Британії

У повоєнний період в зовнішній політиці Великої Британії визначилися три таких пріоритетних партнери – Британська Співдружність націй, Сполучені Штати Америки і Західна Європа, що були вперше окреслені та обгрунтовані у серії промов У. Черчілля упродовж першого повоєнного десятиліття, зокрема, у виступі на конференції Консервативної партії Великої Британії у жовтні 1948 року. Союзнницькі відносини із цими партнерами та змінювана динаміка їх розвитку чинили вагомий вплив на місце і роль Сполученого Королівства в системі міжнародних відносин другої половини XX ст. Взаємовплив визначальних напрямів і водночас факторів зовнішньої політики Великої Британії сприяли історичним трансформаціям її концепції по мірі зміни характеру і рівня впливу цих факторів на міжнародну політику держави. Одним

з об'єктивних результатів таких трансформацій стала участь Великої Британії в процесах європейської політичної інтеграції.

Лондон у повоєнні роки швидко усвідомив життєву необхідність американських гарантій безпеки та економічної підтримки Європи в умовах неможливості Британії протистояти на рівних двополюсній системі міжнародних відносин. Політичний союз з США давав можливість уряду Великої Британії розраховувати на успішний результат складних переговорів про американську фінансову допомогу. Велика Британія отримала найбільшу частку (четверту частину) від загального обсягу допомоги за “планом Маршалла”. Королівство фактично не мало іншого вибору, як пристати до лідера в ролі першого союзника. Лише така роль могла гарантувати політичній еліті держави збереження місця на найвищому рівні світової політики. Водночас відносини з США сприяли британському дистанціюванню від Європи. Атлантичний союз з Америкою був важливішим, ніж зближення з напівзруйнованим континентом.

У 1948 році на території Великої Британії дислокувалися американські війська. В умовах відмови від участі в континентальній економічній інтеграції на засадах федералізму і посилення впливу американців на Західну Європу Великій Британії нічого не залишалося, як зайняти проамериканську позицію партнерства і збереження “status quo” в системі європейської безпеки. Керівництво Британії розраховувало на особливі умови членства в ЄЕС для своєї країни з огляду на її зв'язки з Співдружністю та “особливі відносини” з США. У своєму виступі в Палаті громад під час дебатів, присвячених представленню наміру уряду розпочати формальні переговори про членство в ЄЕС 31 липня 1961 р. Г. Макміллан заявив, що у випадку, якщо “тісніші відносини між Сполученим Королівством і державами Європейської Економічної Спільноти будуть руйнувати давні історичні зв'язки між Сполученим Королівством та іншими націями Співдружності, втрата була б більшою, ніж вигода”.

З виступу видно загальну непевність, яку відчував британський уряд в європейській політиці. Водночас керівництво держави на той час не бачило перспектив європейської політичної інтеграції. Участь в регіональній інтеграції як напрям зовнішньої політики і сфера реалізації державних інтересів поступово

утверджувалася як невід’ємна складова стратегії збереження впливу Великої Британії на міжнародній арені. Водночас переорієнтація на Європу не означала зменшення значення атлантичної (проамериканської) орієнтації. Паралельно з процесом приєднання до ЄЕС Лондон, не без відома Вашингтона, взяв курс на посилення європейського флангу НАТО.

Фактичний провал діяльності ЗЄС, який одразу після створення перетворився на формально діючу організацію і на який післявоєнне керівництво Британії покладало великі сподівання в реалізації стратегії лідерства в Західній Європі, змусив уряд Г. Вільсона зробити ставку на посилення впливу в регіоні через спробу неформального об’єднання європейських партнерів в рамках НАТО. У 1967 році була прийнята нова доктрина Альянсу, яка передбачала збільшення відповідальності європейців за власну безпеку і зниження залежності від США. З цим можна пов’язати проголошення відмови від британської військової присутності “на схід від Суеца” у тому ж році та переорієнтацію військової політики Лондона на Європу[32.].

Прийняті рішення мали рекомендаційний характер. Успіхом британської політики у справі зміцнення європейської опори Альянсу та налагодження певної комунікації між НАТО і ЄЕС можна вважати прийняту Радою НАТО в Оттаві в червні 1974 р. і згодом підписану в Брюсселі главами урядів держав-членів організації “Декларацію про атлантичні відносини”. Важливим стало визнання прямої залежності процесу розвитку інтеграції в рамках ЄЕС від збільшення вкладу його держав-членів у спільну оборону Альянсу . Таким підкреслено роль економічного потенціалу європейського інтеграційного об’єднання як основи “європейської опори” Альянсу. Однак, про політичну складову, тим більше військовий компонент, в документі не йшлося

У 1970-х рр. відносини ЄЕС з США переживали період напруги. Американсько-радянські угоди про скорочення стратегічних збройних сил вчергове засвідчили підпорядкованість інтересів і міжнародного статусу держав Західної Європи інтересам американської адміністрації. Погіршення ставлення європейців до США зумовила В’єтнамська війна 1968–1975 років. Вашингтон, особливо за часів адміністрації Р. Ніксона, скептично і навіть зверхньо ставився

до європейської інтеграції, міжнародної політики ЄЕС. Водночас американська сторона реалістично оцінювала загрозу від Співтовариств на світовому торговельному ринку. Додаткове занепокоєння викликала перспектива розвитку ЄПС і вихід з під контролю зовнішньої політики європейських держав. Перспективи формування дієвої зовнішньої та оборонної політики ЄЕС в умовах “холодної війни” сприймалися у Вашингтоні досить скептично.

Американський проект “Нової Атлантичної хартії”, який декларував підтримку європейського об’єднання з боку США, фактично означав прагнення поглинути європейську інтеграцію в широкій системі всеохоплюючого атлантичного співробітництва. Пропозиції американців про його розширення спровокував відповідь європейців у вигляді “Декларації про європейську ідентичність” 1973 року. Велика Британія, намагаючись підтримати спільну дискусію в рамках ЄЕС і механізму ЄПС водночас прагнула забезпечити власні інтереси і зберегти контрольованість євроінтеграційних процесів на догоду союзницьким британо-американським відносинам.

Період правління урядів консерваторів на чолі з М. Тетчер (1979– 1990 рр.) в контексті розгляду питань еволюції європейської політичної інтеграції залишив неоднозначне враження. У питаннях безпеки однозначна орієнтація на “особливі відносини” з США домінувала над європейським вектором зовнішньої політики. Країна традиційно належала до когорти провідних європейських атлантистів, які відстоювали тісний зв’язок європейської політики з американськими інтересами і не розглядали військово-політичний розвиток Європи за межами НАТО[36,с.].

Велика Британія як друга за значенням держава Альянсу відігравала істотну роль у формуванні і реалізації стратегії військово-політичного об’єднання, єдина серед європейських держав-членів брала участь в усіх трьох компонентах тріади військових сил НАТО (стратегічні, тактичні і звичайні). Тісна військово-політична кооперація з США як головна галузь новітніх двосторонніх міждержавних союзницьких відносин визначала пріоритетний характер атлантичного виміру зовнішньої політики і політики безпеки Великої Британії перед європейським. Відданість завданню збереження атлантичного союзу і

підтримки англоамериканських відносин стала центральним сегментом міжнародної політики урядів М. Тетчер.

У виступі в Палаті громад 16 березня 1982 р. М. Тетчер зазначила, що посилення європейських військовополітичних структур є недоцільним в умовах функціонування НАТО і може призвести до розколу в рядах Заходу⁵⁰⁹. У зазначений період вчергове загострилася проблема посилення європейської складової НАТО. Військові підрозділи королівства в Західній Європі, насамперед Британська Рейнська армія і частини ВВС, розміщені в ФРН, були важливою складовою стратегічних сил передової оборони НАТО від імовірного нападу зі Сходу. Тому уряд консерваторів послідовно виступав за необхідність збереження і зміцнення військовополітичного партнерства США і Західної Європи в рамках Атлантичного пакту. Тому на початку 1980-х рр. Лондон сприяв активізації роботи Єврогрупи НАТО. Однак її підпорядкованість Альянсу не задовольняла інтереси регіональної військово-політичної співпраці.

Керівництво Франції, підтримане ФРН, у 1984 році ініціювало активізацію роботи ЗЄС. За наполяганням британської сторони питання безпеки та оборони Європи були чітко розмежовані. Останні перебували у монопольному віданні НАТО. Водночас американська адміністрація намагалася не розділяти проблеми політики і безпеки, прив'язати розгляд питань політичного співробітництва з державами Західної Європи до компетенції Альянсу, ігноруючи ЄПС. Унаслідок такої політики до 1990 року не було укладено жодного документа, який би регулював політичні відносини США і ЄЕС. На практиці вони відбувалися переважно на рівні міждержавних контактів. При вирішенні міжнародних стратегічних проблем, які вимагали вибору між європейськими та атлантичними (проамериканськими) позиціями, британське керівництво зазвичай надавало перевагу другим. При цьому примат захисту національного суверенітету зумовив певну вибірковість і поміркованість у підтримці британською стороною тих зовнішньополітичних акцій Вашингтона, які не відповідали її інтересам. Зокрема, уряд Великої Британії підтримав ініціативу США, прийняту в рамках НАТО в грудні 1979 р., щодо розміщення ракет середнього радіусу дії на своїй території у відповідь на розгортання СРСР ракет СС-20 з ядерними боєголовками

і закликав європейських партнерів наслідувати такі дії. Розміщення на території Великої Британії і ФРН зазначеної зброї викликало протест в інших держав ЄЕС.

Водночас Лондон в когорті держав Європейського Співтовариства виступив проти реалізації американської програми “Стратегічна оборонна ініціатива” (СОІ), оприлюдненої президентом США Р. Рейганом у 1983 році без попередніх консультацій з європейськими партнерами. Сполучене Королівство внаслідок реалізації цієї програми могло зазнати зменшення стратегічної ролі свого ядерного потенціалу. Тетчер домоглася від американської адміністрації визнання за СОІ завдання зі зміцнення системи ядерного стримування та зрештою підтвердила обмежену участь в програмі. Британське керівництво відстоювало необхідність паралельного діалогу з СРСР з проблем контролю за стратегічними озброєннями, чим намагалося відігравати роль медіатора між двома глобальними центрами[48 ,с.260].

Підтримавши спроби західноєвропейських держав проводити власну дипломатичну лінію, визнав першість політики Вашингтона у цьому регіоні. Британський уряд наполягав на постійних консультаціях ЄЕС з США із питань близькосхідного врегулювання⁵¹². Зрештою усі західноєвропейські міжнародні ініціативи у даному питанні так і не були реалізовані. Нічого більше, ніж чергова декларація щодо Близького Сходу, прийнята у червні 1989 р., ЄЕС не зміг запропонувати. Аналогічну позицію Лондон проявив під час кризи у Перській затоці в середині 1980-х рр., коли серед ряду партнерів по ЄЕС підтримав американську ініціативу щодо створення спільних ВМС західних держав і направив в регіон ескадру британських ВМС⁵¹³. Також уряд М. Тетчер підтримав американську позицію у питанні економічних санкцій проти режиму апартеїду в ПАР.

Водночас щодо ряду актуальних питань міжнародних відносин офіційна позиція Великої Британії була ближчою до позицій європейських партнерів. Насамперед це стосувалося відносин з СРСР і державами соціалістичного табору. Хоча проблема встановлення офіційних відносин між ЄЕС і РЕВ у 1980-ті рр. не була вирішена, у час завершення розрядки і нового витка напруги по лінії “Схід-Захід” позиція держав ЄЕС полягала у збереженні діалогу з СРСР,

економічних і політичних відносин з державами Східної Європи. Більш лояльна позиція європейців до СРСР була зумовлена посиленою необхідністю балансування на грані прямої військової загрози. Зокрема, Співтовариство лише частково підтримало запровадження Сполученими Штатами економічних санкцій проти СРСР у відповідь на радянську агресію в Афганістані і кризу в Польщі у 1982 році. Велика Британія у цьому випадку через бізнес-інтереси підтримала європейських партнерів. Керівництво держави діяло солідарно з партнерами по ЄЕС в рамках Гельсінського процесу.

Розвиток зовнішньої політики Великої Британії в контексті загальноєвропейських тенденцій, що розходилися з позицією США, спостерігався у політиці щодо країн Центральної Америки, зокрема, врегулювання конфлікту в Сальвадорі, американської інтервенції в Гренаду (члена Співдружності націй), відносин США з Аргентиною після фолклендського конфлікту. Загалом зовнішньополітичний курс урядів М. Тетчер був спрямований на підтримку антикомуністичного руху і скоординований з політикою США[42].

Проатлантична позиція стала одним з ключових пунктів програми британського уряду під час підготовки змін до нормативної бази Співтовариства і дискусій навколо питання включення ЄПС до правового поля ЄЕС. За наполяганням Лондона у підсумковій доповіді “комітету Дуджа” (березень 1985 р.) передбачалося, що розвиток ЄПС повинен відбуватися в контексті зміцнення Атлантичного Альянсу.

Атлантизм як основа зовнішньої політики Великої Британії став механізмом стримування надмірного посилення політичної складової європейської інтеграції і водночас ключовим фактором посилення впливу держави у Співтоваристві. Завдяки наполяганням уряду М. Тетчер в ЄСА прописано, що положення договору не перешкоджають розвитку співпраці у сфері безпеки між договірними сторонами в рамках ЗЄС і НАТО .

Британський уряд стримано поставився до франко-німецької ініціативи щодо активізації діяльності ЗЄС, хоча принципово не заперечував проти цього. Стратегічним завданням Лондона залишалося збереження комплексу

трансатлантичних відносин у процесі активізації роботи ЗЄС як механізму посилення НАТО. Британські урядовці ніколи не оминали нагоди нагадати, що уряд Її Величності виступає категорично проти можливості дублювання ЗЄС функцій Альянсу, тим більше перетворення його у незалежну європейську військову організацію. У промові в Коледжі Європи Брюгге 20 вересня 1988 р. М. Тетчер заявила про необхідність збільшення європейцями вкладу в оборону в умовах загального збагачення Європи і розвитку ЗЄС “не як альтернативи НАТО, а засобу зміцнення європейського вкладу в оборону Заходу”.

Нові тенденції в системі міжнародних відносин непокоїли британське керівництво і спричинили ознаки кризи в американобританських “особливих відносинах”. Тому відбулася актуалізація ролі ЗЄС в системі європейської безпеки.

Лондон прагнув продемонструвати можливість європейців взяти більшу відповідальність за власну оборону в рамках Атлантичного Альянсу. У прийнятій на саміті Ради міністрів ЗЄС 1987 року в Гаазі “Платформі європейських інтересів у сфері безпеки” передбачено необхідність одночасного розвитку європейського виміру безпеки через налагодження контактів ЗЄС і ЄЕС, включення безпеки і оборони до проблем євроінтеграції при збереженні атлантичної солідарності. Велика Британія традиційно наполягала на обов’язковому підпорядкуванні діяльності ЗЄС структурам НАТО та солідарності західноєвропейських союзників з США. Так було винайдено формулу “європейська оборона ідентичність” (EOI), закріплену в Стратегічній концепції НАТО, прийнятій на Римському саміті Альянсу у листопаді 1991 року. Саме концепт EOI, запроваджений у політичну лексику з ініціативи Вашингтона, став альтернативним варіантом трактування процесу розвитку європейських військово-політичних ресурсів по відношенню до концепту “Спільна політика безпеки і оборони”(СПБО), включеного до структури ЄС Маастрихтським договором.

Досягнутий компроміс між “європеїстами” і “атлантистами” щодо статусу ЗЄС дав можливість обмеженого прогресу в розвитку політичної інтеграції,

підготувавши умови для дискусії на міжурядовій конференції з підготовки Договору про Європейський Союз[50,с.544].

Другим вагомим фактором, який від середини XX ст. визначав характер і динаміку участі Великої Британії в європейській інтеграції, стала Британська Співдружність націй – міжнародна організація під неформальним лідерством Сполученого Королівства, до якої увійшли колишні колонії та інші залежні від британської корони території різних регіонів світу. Її неофіційне формування розпочалося наприкінці XIX ст. з початком процесів дезінтеграції Британської імперії і проведення імперських конференцій.

Декларація Бальфура, прийнята на імперській конференції 1926 року і Вестмінстерський статут 1931 року закріпили юридичний статус Британської Співдружності націй. Співдружність (Commonwealth) первинно була союзом самоврядних формально рівноправних держав (домініонів), заснованих на відданості британській короні. На той час це були лише домініони з “білим” населенням, які отримали права на проведення незалежності внутрішньої і зовнішньої політики. Поряд з цим зберігалася система колоніальних володінь. Лондон розпочав трансформацію імперської системи на якісно новий рівень залежності колишніх колоній і домініонів, більшість яких після здобуття державного суверенітету залишилися тісно пов’язаними з колишньою метрополією. Британський вплив охоплював 1/5 частину світу, на якій проживало 800 млн. чол.. Після Другої світової війни міжнародний антиколоніальний рух набув особливого розмаху. Здобуття незалежності Індії у 1947 році, відміна спільного громадянства Співдружності у 1948 році, проголошення республіки в Ірландії (і вихід її з Співдружності) та Лондонська конференція глав урядів держав-членів у 1949 році спричинили глибинні трансформації в структурі об’єднання – перехід від формули “спільна відданість Британській короні” до формули “главенства” британського монарха. Втрата Індії і пасивність Лондона щодо поділу Палестини свідчили про невідворотність втрати імперії. [31]

Однак пам’ять про імперське минуле Британії і прагнення зберегти його залишки у формі Співдружності націй (втрата в назві організації слова

“Британська” відбулася у 1946 році) ще тривалий час чинили сильний вплив на зовнішню політику держави. Велика Британія прагнула залишити за собою провідні позиції в системі повоєнного світоустрою. Співдружність націй як головна складова зовнішньої репрезентації держави, ключовий сегмент-гарант глобального впливу Сполученого Королівства була основним предметом уваги політичної еліти країни та усіх повоєнних британських урядів незалежно від партійного складу.

За визначенням Д. Рейнольдса, насправді Співдружність продовжувала розглядатися британськими політиками як невід’ємна частина і важлива сфера британських інтересів, “просвічена, неформальна форма імперії”. Співдружність стала психологічною перешкодою для приєднання Британії до європейської інтеграції.

У другорядному ставленні до регіонального напрямку зовнішньої політики у порівнянні з колишніми імперськими володіннями проявився принцип глобального охоплення зовнішньої політики держави. Водночас наявність Співдружності націй і своє домінування в ній Британія прагнула використати як механізм здобуття лідерства в Західній Європі. Важливість об’єднання також полягала у необхідності стримування поширення комунізму в колишніх колоніальних володіннях Співдружності націй була центральним елементом і “козирною картою” урядів Великої Британії в європейській політиці перших повоєнних десятиліть. У британському політикумі, як і західноєвропейському загалом, побутувала думка про можливість побудови нової Європи на основі об’єднання провідних держав регіону з їх заморськими колоніями. Така ідея висувалася ще у довоєнний період і на ранніх етапах Другої світової війни, зокрема, у червні 1940 р. напередодні поразки Франції від військ Третього рейху.

Повоєнною спробою реалізації такого проекту став франкобританський Дюнкерський договір 1947 року. Британський міністр закордонних справ Е. Бевін (1945–1951 рр.) розглядав можливість створення “третьої сили”, яка б складалася з держав Західної Європи та їх Африканських колоній. Однак політичні і фінансові кола Великої Британії виступили проти економічної інтеграції з європейськими континентальними країнами, остерігаючись втрати

економічної незалежності і ліквідації торгових імперських преференцій. Британія не була готова стати лідером Західної Європи через неможливість зосередити усі політичні, економічні, військові зусилля на проблемах розвитку регіону.

Як зазначав у 1952 році глава Форін офісу Е. Іден, “британські життєві інтереси простягаються на великих просторах за межами європейського континенту. В цих інтересах – сенс нашого існування”. Це і стало однією з головних причин відмови британських урядів брати участь у створенні перших інтеграційних економічних організацій в Західній Європі. За висновками О.Ю. Ширми, уряд Великої Британії “приніс в жертву курс, який міг зупинити стрімку втрату впливу на континенті заради збереження позаєвропейських інтересів”. В рамках “Великого проекту” 1957 року передбачалося включення в нове європейське об’єднання поряд з державами Західної Європи держав Співдружності націй, що могло забезпечити Лондону провідні позиції в такій міжнародній асоціації Щодо спроб повоєнної політичної інтеграції, в даному випадку наявність зобов’язань Британії в рамках Співдружності націй швидше була підсилюючим фактором для глобальних амбіцій держави і однією з причин відсторонення від прямих інтеграційних зобов’язань в рамках європейських структур, ніж головним чинником відмови від участі в них. Співдружність націй розглядалася офіційним Лондоном у другій половині XX ст. як важливий елемент британської національної безпеки за межами Європи. Наявність тісних зв’язків з колишніми залежними країнами по всьому світу відіграла додаткову підсилюючу роль для позицій Лондона як лідера ЗЄС і НАТО.

Велика Британія та її союзники мали використовувати стратегічні ресурси імперії для розташування на її територіях військових об’єктів. Водночас після Другої світової війни у Співдружності націй не було спільних зовнішньополітичних цілей через відмінності міжнародних пріоритетів держав об’єднання. Тому не доводиться говорити про Співдружність націй як політичний союз, який міг би стати альтернативою приєднання Великої Британії до європейського політичного об’єднання. Остаточна відмова від імперії стала необхідною платою Сполученого Королівства за збереження чільного місця в

системі демократичного світового порядку. Однак реальність стрімкого розпаду імперії стала фактором послаблення Великої Британії на внутрішньому і зовнішньому рівнях. Наростання глибокої економічної кризи у післявоєнні роки підірвало економічну могутність і фінансові можливості держави на міжнародній арені.

Наприкінці 1970-х рр. процеси деколонізації активізувалися у Карибському басейні. Останньою спробою нагадати світу про міць колишньої імперії стала військова операція Британським ВМС на Фолклендських островах у 1982 році. До основних здобутків зовнішньополітичної діяльності ЄЕС у 1970-х рр. щодо країн Співдружності націй, до яких активно долучилася Велика Британія, можна віднести: підписання серії договорів про співробітництво ЄЕС з Індією у 1973–1974 рр. після вступу Великої Британії в Співтовариство; досягнення спільної позиції “дев’ятки” щодо підтримки мирного врегулювання кризи на Кіпрі у 1974–1975 рр.; прийняття спільної Заяви Європейської Ради щодо Родезії від 2 квітня 1976 р., в якій держави ЄЕС підтримали зусилля Великої Британії з врегулювання політичного конфлікту в цій країні⁵⁴⁰; підписання угоди про співпрацю з АСЕАН (1978 рік); засудження режиму апартеїду в Південній Африці і прийняття “кодексу” правил поведінки для західноєвропейських компаній у співпраці з ПАР; активізація відносин з Канадою, підписання Рамкової угоди з торгівлі та економічного співробітництва у 1976 році і відкриття представництва ЄЕС в Оттаві. Серед британських дипломатичних ініціатив відзначимо нестандартну ідею про відкриття спільних дипломатичних представництв держав ЄЕС і Співтовариства. У 1977 році до Високого комісаріату в столиці Індії Делі делеговано дипломатів від Співтовариства. Однак цей експеримент не вдався[6].

У період правління М. Тетчер королівство намагалося активно включатися у вирішення проблем врегулювання проблем політичного розвитку колишніх колоніальних володінь, в тому числі в рамках ЄПС. Зокрема, уряду консерваторів вдалося вирішити затяжну проблему самопроголошеної незалежності Південної Родезії (з 1980 р. – Зімбабве).

У спільній заяві від 18 квітня 1980 р. міністри закордонних справ ЄЕС привітали нову державу і відзначили “наполегливі зусилля британського уряду”. Тривалий час актуальним залишалося питання врегулювання політичної ситуації в ПАР і боротьби з режимом апартеїду. За участю Лондона розроблено міжнародні заходи щодо врегулювання конфлікту. Велика Британія тривалий час виступала проти санкцій режиму апартеїду в Преторії. Незважаючи на спротив ділових кіл та особисто М. Тетчер у 1985 році прийнято обмежувальні заходи проти чинної влади республіки, що призвело до розколу в рядах Співдружності і напруги в ЄЕС⁵⁴³. Лише наприкінці 1986 року уряд Великої Британії погодився на певне розширення економічних обмежень Євроспільноти щодо ПАР.

Хоча Лондон прагнув використовувати традиційні зв'язки в країнах Співдружності, поширення американського економічного, культурного, політичного і військового міжнародного впливу остаточно нівелювало першість британського чинника в житті більшості колишніх колоніальних володінь. Показовим фактом стало одностороннє вторгнення військ ВМС США на Гренаду 24 жовтня 1982 р., яка є членом Співдружності націй, з метою повалення комуністичного режиму. На кінець 1980-х рр. від колишньої Британської імперії залишалися економічні зв'язки з рядом держав в рамках стерлінгової зони, кілька військових баз, ряд невеликих заморських територій і традиційні гуманітарні контакти. Вплив Співдружності націй на участь Сполученого Королівства в політичній інтеграції став символічним і використовувався як додатковий аргумент під час апеляції урядів до глобальних інтересів держави. Отже, у розглянутий період відбулася зміна пріоритетів в рамках концепції “трьох кіл” британської зовнішньої політики – втрата першості відносин в рамках Співдружності націй і посилення європейського напрямку через вступ Великої Британії до Європейських Співтовариств. Європейська політика офіційного Лондона обмежувалася домінантою атлантичної орієнтації, в основі якої перебували “особливі відносини” з США і членство в НАТО [9,с.].

З часу завершення Другої світової війни атлантизм утвердився як один з головних принципів і напрямів зовнішньої політики Великої Британії. Він є

невід'ємною частиною британської стратегічної культури, а “особливі відносини” з США – головний механізм її реалізації. Концепт атлантизму став тією новітньою ідеологічною основою, яка дозволила обґрунтувати відмінність Британії від континентальної Європи і водночас доцільність членства в її інтеграційному об'єднанні, яке розглядалося як елемент структури атлантичної взаємодії, та досить вдало балансувати між обома головними полюсами зовнішньої політики.

Утвердилася практика, коли усі ключові дії британського керівництва на континенті звірялися з інтересами США. З цього випливає дихотомія США (НАТО) – Європа у зовнішній політиці Великої Британії. Розпад біполярної системи світоустрою нівелював ідейнополітичну складову зобов'язання Великої Британії сприяти розвитку держав Співдружності націй та актуалізував проблеми трансформації євроатлантичної системи безпеки, а формування Європейського Союзу зумовило особливу увагу британської дипломатії і керівництва держави до європейського напрямку зовнішньої політики. В другій половині XX ст. королівство набуло досвіду вирішення проблем в країнах Співдружності на міжнародному рівні, використовуючи членство в ЄЕС. Однак значення Співдружності націй для європейської політики держави неухильно зменшувалася.

З моменту ухвалення Єдиного Європейського акту (1986 р.), в якому було сформульовано завдання перетворення Європейських Співтовариств на Європейський Союз, країнам ЄЕС доводилося долати численні суперечності, що виникали між національними та загальноєвропейськими інтересами. Складність інтеграційних процесів викликала бурхливу дискусію європейської політичної еліти. Найяскравішим її проявом стала промова «Велика Британія та Європа», виголошена М. Тетчер у Європейському коледжі Брюгге (Бельгія) 20 вересня 1988 року.

Вітчизняні дослідники сходяться на думці, що Брюггська промова – найважливіший із усіх програмних виступів британського прем'єр-міністра, який передає специфіку її сприйняття ідеї європейського будівництва. Серед закордонних учених такої єдності в оцінках немає.

Фахівці-євроскептики вважають, що Брюггська промова М. Тетчер засвідчила підсумкову несумісність процесу європейської інтеграції з британськими національними інтересами. Дослідники ж проєвропейських поглядів кажуть про те, що цей виступ став компромісом між критичною позицією прем'єр-міністра щодо бюрократичної інтеграції та позицією Міністерства закордонних справ, яке сподівалося на створення позитивної моделі співпраці між Великою Британією та Співтовариством.

Деякі автори наголошують на тому, що Велика Британія, як і будь-яка інша держава, у рамках розробки нової інтеграційної стратегії цілком виправдано відстоювала власні національні інтереси. З цієї причини, стверджують вони, промова «Велика Британія та Європа» – рядова заява одного з європейських лідерів. Однак, суперечності та розбіжності, що посилювалися протягом останніх років усередині нової моделі євроінтеграції – Європейського Союзу – спонукають дослідників заново переосмислити озвучені раніше програми співпраці[11.].

Загальну стратегію щодо єдиної Європи М. Тетчер окреслила в період перебування Консервативної партії в опозиції, тобто вже в середині 70-х рр. ХХ ст. Це була виважена, ретельно опрацьована політична платформа. Майбутній прем'єр-міністр виступала за активну участь Великої Британії в європейській інтеграції, але не схвалювала ідеї створення уніфікованої федеральної Європи. Оминаючи дипломатичні тонкощі, М. Тетчер від початку планувала певне загострення у відносинах із континентальними партнерами в ім'я відстоювання британських пріоритетів у рамках ЄЕС. Перемога на парламентських виборах у травні 1979 р. анітрохи не змінила позиції нового лідера консерваторів, до того ж пов'язаної з вирішенням стратегічного завдання виведення Великої Британії з тривалої смуги системної економічної кризи.

Проте, прагматичний підхід «залізної леді» до питань подальшої участі Великої Британії у процесах євроінтеграції неминуче зіштовхувався з альтернативними ідеями. Наприклад, президент Європейської комісії Жак Делор у своєму виступі 27 липня 1988 р. заявив, що до 1992 р. національні уряди повинні поступитися своїми правами на користь європейського уряду. На його

думку, вже через десятиліття Брюссель як штаб-квартира європейського співтовариства повинен буде приймати до 80% усіх рішень Європейського Союзу.

В інтерв'ю радіо BBC у липні 1988 р. Маргарет Тетчер назвала цю ідею ілюзорною. «Я сподіваюся, – заявила далі прем'єрка, – що вона ніколи не стане реальністю». Кожне рішення, на її думку, має бути схвалене урядами країн-учасниць ЄЕС. «Я несу відповідальність перед своїм парламентом, – стверджувала Тетчер, – отже, і перед своїм народом. Якби це було не так, то такий стан справ лякав би людей. Вони, як і я, горді тим, що є британцями»⁷. Дискусія, що розгорялася між керівництвом ЄЕС та прем'єр-міністром Великої Британії, була продовжена в Брюгге. Саме тут, критикуючи новомодну інтеграційну концепцію команди Ж. Делора, М. Тетчер виголосила одну з найбільш відомих своїх промов.

Порівнюючи свій політичний імідж з образом войовничого Чингісхана, прем'єр-міністр Великої Британії зробила застереження про те, що розмірковування про майбутнє європейської інтеграції з її вуст звучатимуть незвично і дивно, проте вона не побоїться викласти власне бачення європейських процесів.

М. Тетчер почала з критики усталених поглядів на європейську інтеграцію. «Ми – британці, – говорила вона, – навіть більшою мірою є спадкоємцями надбання європейської культури, ніж будь-яка інша нація. Наша доля – у Європі». Цими словами прем'єр-міністр беззастережно визнавала Велику Британію невід'ємною частиною Європи. Без сумніву, подібні висловлювання стали результатом «тиску» Форин-Офісу (Міністерства закордонних справ), який намагався пом'якшити критичні настрої «залізної леді» та налагодити позитивну співпрацю з ЄЕС.

Втім, більш детальні характеристики процесу євроінтеграції, які все-таки прозвучали у виступі М. Тетчер, англійським дипломатам пом'якшити не вдалося. Так, ЄЕС визнавалося прем'єркою одним із багатьох інститутів, запропонованих на вибір європейським державам, але аж ніяк не єдиним. М. Тетчер піддала критиці погляди тих європейських політиків, які вважали, що

Співтовариство здатне висловлювати спільну думку і може представляти інтереси держав, що входять до нього, на світовій арені[16].

Прем'єр-міністр Великої Британії заявила також, що Європа має зростати не вглиб, а вище, тому звернула увагу на держави Східної Європи, які раніше були частиною європейської культури, свободи та ідентичності, але перебували за «залізною завісою». Варшава, Прага та Будапешт як «великі європейські міста» повинні були, на думку Тетчер, стати невід'ємною частиною нової Європи. Розвиваючи свою «анти-радянську» думку, прем'єр-міністр звернула увагу аудиторії на те, що Європа повинна належати всім, оскільки її добробут ніколи не визначався і не визначатиметься за рахунок обмеженого і замкнутого кола учасників. У розумінні М. Тетчер, Співтовариство має стати практичним кроком до забезпечення «процвітання і безпеки» його членів, а не «самоціллю». Європейці, з погляду Тетчер, не можуть витратити час на внутрішні диспути чи приховані суперечки.

Більшу частину свого виступу М. Тетчер присвятила викладенню п'яти основоположних принципів розвитку європейської інтеграції. Іншими словами, вона виклала своє бачення розширеної демократичної та практичної Європи.

Основу першого принципу, на думку М. Тетчер, складала активна співпраця між урядами незалежних суверенних держав. Вона не сумнівалася, що централізована, бюрократична влада Брюсселя, вибудована на викоріненні принципу державного суверенітету, лише підірве інтеграційний рух. Саме відстоювання принципу міждержавного співробітництва визначило сутність Брюггської промови «залізної леді». На противагу надмірній бюрократизації Співтовариства, М. Тетчер висунула ідею створення конфедерації, головний принцип якої – збереження недоторканності суверенітету держав[26,с.155].

Прем'єр-міністр торкнулася надзвичайно важливого питання: як уникнути зменшення ролі національних держав та концентрації влади в руках бюрократизованого управління в Брюсселі? М. Тетчер говорила: «Намагатися придушити національну державність і сконцентрувати владу в руках європейського конгломерату було б надзвичайно згубно. Європа, безумовно, буде сильнішою тому, що вона включає в себе Францію як Францію, Іспанію як

Іспанію, Британію як Британію, зі своїми звичаями, традиціями та ідентичністю».

Було б нерозумно намагатися підігнати їх під стандарти». Прем'єрка звинувачувала Брюссель у «матеріалістичному казуїстиці та корупції».

Дійсно, з кожним роком до Європейського Співтовариства переходило все більше функцій і повноважень від національних держав, що, зрештою, ставало причиною необґрунтованого зростання брюссельського чиновницького апарату.

Другий принцип, викладений у Брюггській промові М. Тетчер, передбачав практичне вирішення проблем Співтовариства через процедуру їхнього демократичного обговорення. У виступі було слушно зазначено, що від правильності політики, яка проводиться, залежить підтримка громадян країни, без якої неможливий майбутній розвиток інтеграції. Зокрема, М. Тетчер вважала, що політика в галузі сільського господарства неефективна, а реформа у цьому секторі економіки провалилася. Прем'єрка констатувала, що Спільна сільськогосподарська політика (ССГП) не вигідна для британського сільського господарства. До того ж вона «обтяжлива, неефективна і вкрай дорога». Програма субсидій ССГП, розвиває критику прем'єрка, призвела до нагромадження надлишків певних видів продукції, що спровокувало різкий стрибок цін для британських споживачів. Слід відзначити послідовність критичних атак М. Тетчер у цій сфері. Вперше вона звернула увагу європейських політиків на згубний вплив непередуманої сільськогосподарської політики у 1977 році. На думку М. Тетчер, необхідно було заохочувати не бюрократію, а вільне підприємництво всередині ЄЕС, захищати інтереси сільських виробників, переглянути ССГП з метою її спрощення та надання додаткової прозорості.

Третій принцип у викладі М. Тетчер включав гарантії розвитку вільного підприємництва в Європі. Прем'єрка негативно оцінила методику державного планування, що впроваджувалася у структури ЄЕС. Цій програмі була протиставлена концепція неолібералізму, що спиралася на пріоритет вільної конкуренції та пасивне державне регулювання. «Економіка, контрольована державою, – заявляла М. Тетчер, – гарантія низького зростання». Вона виступала за лібералізацію економіки, використання принципів вільного ціноутворення,

доступ до вільних ринків та дерегулювання. На думку «залізної леді», лише такі заходи дозволили б європейським компаніям на рівних конкурувати з основними суперниками ЄЕС – США та Японією. [11.]

У валютно-фінансовій галузі британський прем'єр-міністр, явно незадоволена самою лише ідеєю створення Європейського центрального банку, виступала за ухвалення більш конкретних рішень. Тетчер наполягала на тому, щоб Співтовариство, по-перше, гарантувало вільне пересування капіталу, по-друге, заборонило б заходи валютного контролю. По-третє, вона вимагала створення справді вільного ринку фінансових, банківських послуг, страхування та інвестицій. По-четверте, було потрібно забезпечити ширше застосування ЕКЮ.

Звертає на себе увагу та обставина, що пропозиції М. Тетчер були апробовані у самій Великій Британії. Так, її уряд, прагнучи транспарентності та ефективності внутрішніх і міжнародних ринків, відкрив ринок телекомунікаційних послуг, вітав будь-які форми конкуренції. Діловий центр Великої Британії – Сіті – протягом довгого часу був відкритий для фінансових установ світу, завдяки чому удостоївся звання найбільшого і найуспішнішого фінансового центру в Європі.

Четвертий принцип у викладі М. Тетчер включав у себе боротьбу з протекціонізмом. Зокрема, у Брюгге була поставлена проблема ліквідації торговельних бар'єрів шляхом укладення домовленостей у рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ). У зв'язку з цим прем'єр-міністр особливо підкреслила, що йдеться про зобов'язання Європи не лише перед членами ЄЕС, а й перед менш розвиненими країнами. «Їм потрібна не лише допомога, – говорила Тетчер, – найбільше вони потребують поліпшення торговельного потенціалу».

Нарешті, п'ятий принцип виступу в Брюгге був присвячений розгляду важливої та гострої проблеми оборони. За словами М. Тетчер, слід було пам'ятати, що європейський спосіб життя, європейський погляд на навколишній світ, а також усі майбутні досягнення єдиної Європи гарантуються не правом на винятковість, а силою оборони. Наріжним каменем європейської безпеки М.

Тетчер називає співпрацю в рамках НАТО. На її думку, тільки Північноатлантичний альянс володіє політичним і військовим механізмом, що дозволяє впоратися з вирішенням завдань щодо забезпечення миру в Європі. Саме цій структурі, вважає прем'єрка, європейські держави зобов'язані у питаннях підтримки та збереження миру. Однак, визнаючи значення такого стратегічного партнерства, М. Тетчер вносить істотні поправки в концепцію європейської оборони та безпеки. Зокрема, вона вимагала розмежування сфер діяльності НАТО та Західноєвропейського союзу (ЗЄС). На думку уряду Великої Британії, яку й доносила до слухачів М. Тетчер, ЗЄС не повинен був стати альтернативою НАТО. Він розглядався лише як джерело європейського внеску у підтримання спільної оборони в Західній Європі. Таким чином, у виступі М. Тетчер Північноатлантичному альянсу відводилося забезпечення територіальної цілісності та безпеки, а ЗЄС – участь у врегулюванні криз, миротворчих та гуманітарних операціях.

Загалом Брюггська промова М. Тетчер стала втіленням ідей федералізму, яких Велика Британія дотримувалася протягом усієї історії об'єднаної Європи. Закликаючи до єдності «європейського дому», М. Тетчер підкреслювала необхідність збереження та культивування національної ідентичності кожного народу, закликала до розвитку цього процесу на одному рівні з розвитком ідей європейської інтеграції.

Відгуки, що надійшли на Брюггську промову, були найрізноманітнішими. Проевропейські політики охрестили її абсолютною фантазією. Для євроскептиків вона стала втіленням найсміливіших ідей. Директор Європейського агентства Е. Газзо вважав, що Брюггська промова не стала чимось «принципово новим» на тлі курсу Консервативної партії Великої Британії щодо ЄЕС. Обурені виступом М. Тетчер, деякі представники держав – учасниць Співтовариства були готові навіть піти на конфлікт. Однак усі чудово розуміли, що Велика Британія, незважаючи ні на що, добиватиметься заявлених цілей.

Автор статті в газеті «Le Monde» попереджав, що М. Тетчер все одно використає помилки і нерішучість тих, у кого немає жодного вибору, окрім як

працювати з нею. Оглядач німецької газети «Die Zeit» провела аналогію у поглядах М. Тетчер та Ш. де Голля: «Потрібно віддати належне пану де Голлю за його безжальну чесність і хоробрість, якої англійцям ніколи не бракувало, та неймовірну наполегливість, яка так типова для Маргарет Тетчер. Вона поставила своїх континентальних партнерів перед проблемою, яку вони ігнорували, починаючи з ратифікації Єдиного європейського акту». Тут же було відзначено, що як духовний наступник французького лідера, тільки більш переконаний у своїй правоті, М. Тетчер говорила про загальноєвропейські проблеми, висуваючи на перший план питання демократичної легітимності[50,с.580].

Промова, виголошена М. Тетчер, мала сильний вплив на багатьох політиків, науковців і тим більше чиновників ЄЕС, особливо на головного адресата – Ж. Делора. На його думку, британський лідер спробувала «демонізувати» його та Європу, що було розцінено ним як вкрай агресивна дія.

Таким чином, Брюггська промова стала втіленням стратегічних ідей М. Тетчер як тодішнього політичного лідера Великої Британії щодо континентальної Європи. Вперше «залізна леді» відійшла від принципу «колективної відповідальності» кабінету, що склався у період перебування при владі Е. Гіта, зосередивши на собі ризик відповідальності за озвучені оцінки. Проте розбіжності з європейських проблем як на міжнародній арені, так і всередині партії були настільки сильними, що навіть цей рішучий крок М. Тетчер не зміг запобігти назріваючому розколу всередині Консервативної партії та неминучій відставці «залізної леді».

Британський уряд надалі підтримував розвиток зовнішньополітичної кооперації держав ЄЕС і прагнув використовувати цей дипломатичний майданчик для відстоювання інтересів країни. Саме за часів уряду Г. Вільсона у 1974 році департамент з питань західноєвропейської інтеграції Форін офісу було розділено на Відділ відносин між державами ЄЕС і Відділ відносин ЄЕС з третіми країнами. Так європейський напрям зовнішньої політики і відносини з ЄЕС в системі британської дипломатії отримали окреме інституційно-управлінське оформлення. Євроскептицизм як ідейно-політична течія сформувався в політичних колах Великої Британії у 1980-х рр. і був пов'язаний

насамперед з поглядами і політичною практикою прем'єр-міністра М. Тетчер (1979–1990 рр.). Сама М. Тетчер, посівши посаду лідера консерваторів в лютому 1975 р., спершу була поміркованим єврооптимістом.

Під час виступу в січні 1976 р. вона не відкидала ідею Європейського Союзу, а заявила, що “будь-які кроки в напрямі більш тісного Європейського Союзу повинні бути ретельно продуманими”. Участь в європейській інтеграції розглядалася в контексті досягнення економічних дивідендів і політичних вигод. Вважаючи Сполучене Королівство третьою за військовою могутністю державою світу після США і СРСР, М. Тетчер негативно ставилася до тіснішої інтеграції. За часів її урядування набули завершеності концептуальні підходи британського політикуму до євроінтеграції. Глава уряду ніколи не приховувала, що її бачення розвитку ЄЕС співпадає з рівнем функціонування “Спільного ринку” [1].

Велика Британія у 1980-х рр. брала активну участь у створенні єдиного європейського ринку, координації зовнішньополітичної співпраці держав ЄЕС. Однак консерватори закріпили практику політики вибірково-секторальної участі в інтеграції. Уряд гальмував поглиблення європейської співпраці в інституційній, валютно-фінансовій, соціальній, гуманітарній, військово-політичній сферах. “Бюджетні війни” Британії з партнерами по ЄЕС першої половини десятиліття виділяли королівство з когорти держав-членів Співтовариства і змусили партнерів рахуватися з позицією її лідерів, закріпивши за країною статус “незручного” партнера.

Завдяки жорсткій і непоступливій європейській політиці урядів М. Тетчер змінився неофіційний статус Консервативної партії Великої Британії – замість звання “партії Європи”, яке вона здобула у 1960–1970-х рр., з 1980-х за нею закріпився імідж провідної євроскептичної політичної сили.

На відміну від інших сфер євроінтеграції, консерватори досить послідовно підтримували поміркований розвиток механізму координації зовнішньої політики об'єднання. За ініціативи глави Форін офісу лорда Карінгтона у 1981 році створено постійний секретаріат ЄПС з штатом досвідчених дипломатів з держав-членів ЄЕС. Британське керівництво влаштовував обмежений в інституційному і функціональному плані механізм зовнішньополітичної

координації зусиль держав Співтовариства. Тому рішуче опонування британським урядом договірно-правовим змінам, що об'єктивно визріли на середину 1980-х рр. внаслідок кризових явищ в ЄЕС, зокрема, прийняттю окремого договору про політичний союз, фактично призвело до чергової ізоляції держави в об'єднанні.

Зрештою М. Тетчер підписала Єдиний європейський акт 1986 року, який вперше увів до правового поля Співтовариства механізм ЄПС і поширив його компетенцію на сферу безпеки. Згодом вона відкрито шкодувала про такий вчинок. У питанні військово-політичної співпраці держав ЄЕС уряд консерваторів стояв на позиціях “атлантичного” євроспектицизму, заперечуючи можливість надання об'єднанню оборонних функцій і розширення повноважень ЗЄС, що спричинило наростання суперечностей з партнерами і послаблення інтересу США до Британії як пріоритетного союзника в Західній Європі на фоні об'єднання Німеччини. На відміну від європейських партнерів, досягнутий рівень домовленостей розглядався офіційним Лондоном як кінцева стадія формування Європейського Співтовариства[36.].

У промові в Коледжі Європи (Брюгге) 20 вересня 1988 р. М. Тетчер зробила наголос на міждержавному принципі співробітництва в рамках Співтовариства, відкинула владний централізм Брюсселя і можливість організації оборони Європи за рамками НАТО.

Як зазначає В. Крушинський, у цій промові “Тетчер піддавала ревізії усю систему внутрішніх домовленостей та компромісів, на якій базувалося членство Великої Британії в Співтоваристві” . Антиєвропейська риторика прем'єр-міністра зумовила конфлікт всередині правлячої партії і негативно позначилася на позиціях держави напередодні нового етапу розвитку Європейського Співтовариства

Скочування поглядів лідера правлячої партії і прем'єр-міністра до рівня крайнього євроскептицизму стало свідченням глибокої кризи європейської політики Великої Британії. Наприкінці 1980-х рр. в британському політикумі спостерігалось дві протилежні тенденції – посилення політичних розбіжностей і критика системи функціонування ЄЕС, посилення проєвропейських настроїв в

парламенті. Як наслідок Британія не змогла стати регіональним лідером, фактично добровільно віддавши ініціативу франконімецькому тандему.

Реструктурування британського політичного простору внаслідок подальшого ідеологічного віддалення єврооптимістів та євроскептиків поглибилося у 1980-х рр., що стало реакцією на політику урядів М. Тетчер і виявило міжпартійний характер, породивши ознаки розколу в рядах провідних політичних сил і плюралізації суспільних настроїв. Промова М. Тетчер в Брюгге мобілізувала антиєвропейське крило консерваторів і сприяла появі позапартійного громадського руху євроскептиків.

Найбільший резонанс викликала діяльність створеної в лютому 1989 р. організації “Група Брюгге”, яку активно підтримували консерватори. Її функціонування засвідчило, що негативне ставлення громадськості Великої Британії до ЄЕС передусім нав’язувалося частиною політичної еліти, поширювалося через виступи політиків, ЗМІ, громадських діячів, представників наукових кіл[56, с.].

Наприкінці 70-х – на поч. 80-х рр. ХХ ст. загострилася внутрішньопартійна боротьба щодо зовнішньополітичного курсу держави в стані лейбористів. Серед більшості членів партії посилилися радикальні антиєвропейські настрої, які стали однією з причин її розколу. У 1983 році напередодні загальних виборів до парламенту Лейбористська партія Великої Британії заявила, що у разі перемоги ініціюватиме вихід країни з ЄЕС Незважаючи на жорстку і непоступливу у багатьох питаннях політику щодо Співтовариства, консерватори на чолі з М. Тетчер ніколи не ставили питання про необхідність чи навіть імовірність виходу Британії з об’єднання. Консерватори різко засудили наміри лейбористів ініціювати вихід країни з ЄЕС, назвавши таке гіпотетичне рішення “фатальним кроком у бік ізоляції”. Натомість у 1989 році на виборах до Європарламенту лейбористи з більш проєвропейською програмою, ніж консерватори на чолі з М. Тетчер, здобули перемогу. Цей факт С. Джордж трактував як еволюцію британської суспільної свідомості у бік Європи. Водночас варто врахувати, що у цих виборах брали участь всього 36% британців, що було найнижчим показником в ЄЕС.

Наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. розпочався відхід лейбористів від соціалістичних постулатів, що дозволило здійснити остаточну переорієнтацію партії на підтримку членства Великої Британії в ЄЕС. Розкол в Кабінеті міністрів і Консервативній партії внаслідок непослідовної та конфронтаційної політики М. Тетчер щодо ЄЕС, яка зрештою стала причиною її відставки у листопаді 1990 р., підтвердив відсутність в правлячій еліті перспективної концепції європейської політики держави, її неготовність до подальшого прогресу євроінтеграції. У 1970–1980-х рр. можна було спостерігати лише її елементи – сприяння розвитку “Спільного ринку” на основі зони вільної торгівлі, окремі ініціативи щодо розвитку ЄПС.

Натомість наявність негативної (стримуючої) концепції, спрямованої на гальмування євроінтеграції з метою пристосування ЄЕС до британських “стандартів” міждержавного об’єднання. Національна еліта не запропонувала суспільству єдиного теоретичного підходу до трактування необхідності участі Великої Британії в регіональному об’єднанні.

На відміну від інших держав Західної Європи, наприклад Франції та Німеччини, при вступі до ЄЕС переважало механістичне (неемоційне), утилітарне обґрунтування цієї події і подальшого перебування в Співтоваристві, а не ідейне. Як наслідок населення королівства навіть у відносно стабільні роки відносин з континентальними партнерами виявляло стримані і нестійкі настрої щодо оцінки вигод від членства держави в Спільноті. Згідно результатів опитування Євробарометра у вересні 1973 р. кількість мешканців Британії, які підтримували членство Британії в ЄЕС складала 31 %, а не підтримували – 34 %. Найвищою підтримка ЄЕС була у травні 1975 р. (47%).

На середину 1980-х рр. цей показник знизився у двічі і лише з 1985 року, з моменту активного реформування Співтовариства, почав стрімко зростати і досягнув 52% у квітні 1990 року. Такі показники засвідчили, що проблеми розвитку об’єднаної Європи і перспективи перебування в ній королівства стали більш зрозумілими для пересічних громадян. Вагому роль в суспільно-політичному житті Великої Британії завжди відігравала преса. Всесвітньо відомі британські часописи, пов’язані з провідними політичними партіями, стали

потужним засобом впливу державно-політичної еліти на широкі суспільні настрої. Більшість британських популярних періодичних видань перебували на євроскептичних позиціях. Як зазначає Ч. Грант, часописи “The Times” і “Daily Telegraph” майже ніколи не друкували матеріали, прихильні до ЄС.

Конкуренція між виданнями за читача завжди змушувала редакції шукати неординарні теми для заголовків перших шпальт, які зазвичай мали критичний і не завжди коректний зміст щодо Євроспільноти. Ці та інші євроскептично налаштовані видання (“The Sun”, “Daily Mail”) внесли негативний вклад у культивування відповідних суспільних настроїв щодо євроінтеграції. Однак логіка такої пропаганди вступала в суперечність з реаліями європейської політики та міжнародними інтересами королівства. Проблеми зовнішньої політики і політики безпеки зазвичай більш далекі від безпосередніх суспільних потреб і проблем, а тому не знаходили надто активного відображення в громадській думці. Соціально-економічні проблеми часто були надміру політизовані провідними партіями і використовувалися як зручний механізм політичних маніпуляцій[59,с.].

Сфера зовнішньої політики і безпеки завжди була більш елітарною і не мала значного суспільного конфліктного потенціалу, адже, незважаючи на певні коригування, британські міжнародні орієнтири упродовж другої половини ХХ ст. залишалися незмінними і загальновизнаними широкою громадськістю. Позиція механізму ЄПС за межами структурно-функціональної системи ЄЕС аж до другої половини 1980-х рр. та його слабе інституційнофункціональне наповнення зумовило перебування цієї сфери взаємодії держав Євроспільноти “в тіні” ключових сфер її функціонування. Серед суспільних верств королівства проєвропейські позиції найперше поширилися серед ділової еліти. Політичні і фінансові кола Британії у перші повоєнні роки виступили проти об’єднання з континентальними країнами, остерігаючись втрати економічної незалежності і ліквідації торгових преференцій з державами Співдружності націй.

Вагому роль у процесі включення Сполученого Королівства до системи Європейського Співтовариства відіграли британські дипломати. У повоєнні десятиліття дипломатичний корпус, пов’язаний з монополіями, орієнтованими

на неєвропейські ринки, недооцінював темпи і значення регіональної інтеграції. Чиновники дипломатичної служби вищого рангу переважно займали консервативні позиції і чинили прихований спротив новаціям у зовнішній політиці. З приходом до влади уряду Е. Хіта кращі сили британської дипломатичної служби спрямували на приєднання держави до ЄЕС і зміцнення її позицій в Західній Європі. Зміщення уваги британської дипломатії на західноєвропейський напрям дослідники також пов'язують із зміною поколінь. У 1970-х рр. одним з центральних завдань британської дипломатії став розвиток ЄПС. Міністр закордонних справ Д. Оуен (1977–1979 рр.) у мемуарах згадував, що у Форін офісі він зустрівся з наявністю невеликої, але впливової групи дипломатів, які не лише самі підтримували орієнтацію на європейську інтеграцію, але й прагнули чинити відповідний вплив на громадську думку і керівництво держави

Про зростання значення європейського напрямку зовнішньої політики Сполученого Королівства свідчить той факт, що з перших років членства в Співтоваристві і надалі керівництво Форін офісу направляло на службу в структури ЄЕС дипломатів і політиків найвищого рангу.

Наприклад, у 1972 році уряд призначив на посаду першого представника в Комісію ЄЕС К. Соумса, який до того займав посаду посла у Франції і провів велику роботу для досягнення успішного результату подання третьої заявки на вступ Великої Британії до ЄЕС. Рівень британської дипломатії було відзначено в ЄЕС, коли уже з початку наступного року К. Соумс обійняв посаду віцепрезидента Комісії Співтовариства. З вересня 1977 по січень 1981 рр. Головою Комісії ЄЕС був відомий лейборист, єврооптиміст Р. Дженкінс. З 1981 року представником Великої Британії в Співтоваристві був політик і дипломат А. Річард. У 1980-х рр. курс урядів М. Тетчер на посилення “особливих відносин” з США і збільшення вкладу Великої Британії в НАТО, відновлення глобальних претензій Лондона дещо змістили пріоритети дипломатичного корпусу з європейського напрямку.

Отже, у Великій Британії історично сформувалися специфічні підходи до європейських інтеграційних процесів, що ґрунтуються на сильних, сформованих

століттями стереотипах національно-державної величі і відокремленості від європейських регіональних справ, а також на об'єктивних реаліях соціально-економічного розвитку держави. Британська політична стратегія взаємин з континентальною Європою у другій половині XX ст. еволюціонувала від традиційного дистанціювання і відмови від безпосередньої участі в інтегрованих об'єднаннях з елементами наддержавного управління до повноправного членства при намаганні пристосувати процеси розвитку ЄЕС до британських принципів зовнішньої політики і бачення політичної організації об'єднаної Європи. Загальносуспільне ставлення до євроінтеграції відзначалося нестабільністю, причинами якої були недостатня поінформованість громадян про сутність і процеси євроінтеграції, євроскептична налаштованість провідних партій, консерватизм суспільних настроїв і специфіка британської ідентичності, антиєвропейська пропаганда значної частини преси. Питання політичного об'єднання держав Західної Європи в силу їх "елітарності" і відносної стабільності зовнішньої політики держави, слабкості ЄПС, на відміну від проблем соціально-економічної сфери, не знаходили значного відгуку в широких суспільних масах. Найбільшу кількість прихильників участі країни в ЄЕС знаходила в колах бізнесу, політиків і британської дипломатії.

На відміну від перспектив участі в "Спільному ринку", ставлення британського політикуму і дипломатії до політичної кооперації держав-членів ЄЕС, яка почала системно розвиватися від початку 1970-х рр. у формі механізму ЄПС, було позитивним. Інституційнофункціональна обмеженість цього сегмента інтеграції, який мав виражений міждержавний характер і до 1986 року перебував за межами правового поля ЄЕС, влаштовувала британську сторону. ЄПС використовувалася урядами Британії як додатковий механізм для реалізації міжнародних інтересів держави, підвищення її статусу в Співтоваристві і на глобальному рівні. Усі провідні політичні партії Британії підтримували участь в системі зовнішньополітичного співробітництва держав-членів ЄЕС[65,с.147].

Загалом в другій половині 1980-х рр. британська дипломатія, державно-політична еліта та суспільство переживали етап складного переусвідомлення зовнішньополітичних пріоритетів, що вплинуло на 104 позицію держави у

питаннях реформування Європейського Співтовариства, надання йому ознак політичного союзу. Суперечливий характер європейської політики британських урядів 40–80-х років XX ст. і недостатня популярність об'єднавчих тенденцій в регіоні в місцевої громадськості спричинили відсутність єдності у питанні майбутнього участі держави в Євроспільноті і непевні позиції Британії напередодні ключових подій в історії європейської інтеграції, пов'язаних з формуванням Європейського Союзу.

20 вересня 1988р. виступаючи в Брюгге М.Тетчер підкреслила, що бачить майбутнє Великої Британії тільки спільно з Європою і мета її країни - існування в співдружності, але принципом існування ЄЕС повинно бути співробітництво між суверенними державами, кожна країна повинна зберігати “своєрідність, традиції, звичаї і відмінні риси”. “Ми не для того успішно зрушили з межі державної влади в Британії, щоб знову розширити їх на європейському рівні, де європейська супердержава здійснює нове керівництво з Брюсселя”.

Як прагматичний політик прем'єр-міністр Британії бачила доцільність входження своєї країни в Співдружність у розширенні ринку збуту англійських товарів, поверненні домінуючої ролі Британії в європейських справах. А також в необхідності об'єднання країн Заходу в протидії радянській експансії. Серед негативних факторів участі Великої Британії в ЄС М.Тетчер називала такі, як єдина аграрна політика (вигідна для сільськогосподарських країн, а не для урбанізованої Британії), втрати в рибальській галузі (входження в ЄС Іспанії зі своїм морським флотом, введення квот щодо вилову риби, збільшення зони вилову, що завдало збитків Британії, зменшило природні морські запаси), високий рівень внесків в спільний бюджет Співтовариства, введення єдиної валюти, створення сильних наднаціональних бюрократичних органів, недосконалість соціальної системи континентальної Європи, створення власних військових сил. Увесь час перебування на посаді прем'єр-міністра вона боролася з діями ЄС, які зачіпали інтереси Великої Британії. Це допомагало Британії відстояти свої інтереси, але були і негативні результати діяльності неоконсерваторів.

Перш за все, формування іміджу країни, яка гальмує інтеграційні процеси в Європі. По-друге, постійні напади на погляди прибічників інших ідеологій інтеграційних процесів, звинувачення в хибності цих поглядів були демонстрацією надзвичайної зашореності лідера Британії. Не надавала М.Тетчер балів і толерантність до США, які прагнули збільшення впливу Великої Британії, як своєї ідеологічної союзниці. Відображаючи сучасне бачення партією торі відносин Британії та Європейської Співдружності М.Тетчер стверджує: “Підхід консервативної партії, практикуючий нею в останні роки, ...виражений гаслом “В Європі, алене під її башмаком

РОЗДІЛ ІV. ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

4.1. Програмно-методичне забезпечення та формування компетентностей при вивченні курсу «Новітня історія країн Європи та Америки»

Питання, що стосуються європейської політики консервативних урядів Великої Британії (1979-1990 рр.) є складовою частиною вивчення обов'язкового курсу «Нова і новітня історія країн Європи та Америки». Метою викладання навчальної дисципліни є забезпечення комплексного вивчення та узагальнення історичного минулого країн Європи і Америки від Першої світової війни до закінчення холодної війни в контексті світової історії.

Згідно освітньо-професійної програми для здобувачів предметної спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) передбачено формування відповідних компетентностей в результаті вивчення цієї дисципліни.

Завданнями вивчення обов'язкової навчальної дисципліни «Нова і новітня історія країн Європи і Америки» є:

- висвітлити найважливіші події, явища та процеси суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку країн і народів Європи і Америки в новітній час;
- показати місце та роль західноєвропейських і американських держав в системах міжнародних відносин, глобалізаційних та євроінтеграційних процесах;
- сприяти формуванню глибокого розуміння специфіки регіонів;
- розкрити найважливіші теоретико-концептуальні та методологічні підходи до вивчення новітньої історії Європи і Америки;
- вдосконалити навички і вміння здобувачів опрацьовувати історичні джерела та наукову літературу;
- забезпечити розвиток критичного мислення здобувачів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен

знати:

- ключові факти та дати;
- зміст найважливіших термінів і понять;
- суть визначальних історичних подій, явищ та процесів;
- видатних історичних діячів;
- особливості історичного розвитку регіону;
- наукову літературу та джерела з курсу.

вміти:

- опрацьовувати рекомендовані джерела та літературу;
- знаходити, критично осмислювати, самостійно аналізувати й узагальнювати історичні факти;
- розкривати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями;
- послідовно і логічно відтворювати засвоєну інформацію;
- використовувати здобуті історичні знання для розуміння сучасних реалій європейського регіону та світу загалом;
- професійно вести уроки та позанавчальні заходи, пов'язані з історією країн Європи і Америки.

Робоча програма спрямована на формування інтегрованої системи компетентностей, що забезпечують готовність майбутніх фахівців до професійної діяльності в галузі історії та освіти.

Здобувач повинен володіти ключовими універсальними навичками, необхідними для ефективної роботи в сучасному суспільстві. Це включає здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу (ЗК1), а також знання й розуміння предметної області (ЗК2). Важливою є комунікативна компетентність: здатність вільно спілкуватися державною мовою (як усно, так і письмово) та комунікація іноземною мовою у межах фахової термінології (ЗК3). Висока інформаційна культура передбачає здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук, аналіз та обробку інформації з різних джерел, а також ефективно використовувати цифрові ресурси та технології (ЗК4). Окрім індивідуальних якостей, цінуються міжособистісна взаємодія та робота у команді (ЗК6). Громадянська свідомість включає усвідомлення цінності

демократичного суспільства, верховенства права, прав і свобод людини (ЗК7), а також здатність зберігати та примножувати моральні, культурні й наукові цінності (ЗК8). Нарешті, здобувач повинен поважати різноманітність і мультикультурність суспільства (ЗК10).

Фахова підготовка охоплює здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та площину навчального предмету (ФК1). Майбутній фахівець повинен вміти планувати та проєктувати процеси навчання і виховання з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів (ФК3), добирати ефективні методики й технології навчання, а також формувати і розвивати в учнів ключові та предметні компетентності (ФК4), включно з ціннісним ставленням та критичним мисленням.

Предметні компетентності, необхідні для здобувача-історика, ґрунтуються на знанні та розумінні змісту й методології фундаментальних і спеціальних історичних дисциплін (ПК 1), включаючи сучасні дослідження (ПК 2) та категоріально-понятійний апарат історичної науки (ПК 3). Визначальною є здатність інтегрувати набуті знання соціальних та гуманітарних наук у самостійну систему (ПК 4). Студент повинен розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку різних регіонів (ПК 5) та вміти здійснювати критичний аналіз джерел інформації (ПК 6). Особлива увага приділяється знанню нових підходів до шкільної історичної освіти в контексті багатокультурного суспільства та процесу євроінтеграції (ПК 9).

Викладання навчальної дисципліни «Нова і новітня історія країн Європи і Америки» передбачає застосування широкого спектру методів та технологій, які забезпечують студентоцентроване навчання через активну практичну діяльність. Освітній процес органічно поєднує традиційні та сучасні підходи, зокрема особистісно-орієнтовані та інформаційно-комунікаційні технології.

Вивчення курсу «Нова і новітня історія країн Європи і Америки» передбачає використання різноманітних методів та технологій викладання і навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод: повідомлення інформації з використанням різних засобів з подальшим усвідомленням такої інформації та її фіксацією у пам'яті здобувачів. Найчастіше метод реалізується на лекціях у

формі розповіді чи пояснення складного теоретичного та (або) великого за обсягом навчального матеріалу тощо.

Репродуктивний метод: відтворення і повторення способу діяльності за сформованим динамічним стереотипом дій. Метод є корисним для засвоєння основних понять.

Активні методи навчання: послідовна й цілеспрямована постановка перед здобувачами завдань, розв'язуючи які вони активно засвоюють нові знання.

Метод проблемного викладу навчального матеріалу передбачає створення проблемних ситуацій, надання допомоги здобувачам у їхньому аналізі з подальшим спільним розв'язанням поставлених завдань. Під час вивчення навчальної дисципліни викладач формує у здобувачів зразки наукового пізнання та вирішення проблемної ситуації.

Частково-пошуковий (евристичний) метод спрямований на залучення здобувачів до самостійного розв'язання пізнавального завдання. При цьому здобувачи опановують різні способи пошуку інформації, формують переконаність в істинності нових знань, аналізують достовірність отриманих результатів та можливі помилки та труднощі.

Дослідницький метод спрямований на залучення здобувачів до самостійного розв'язання завдання наукового характеру з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій. При вивченні навчальної дисципліни здобувачи можуть виконувати науково-дослідні завдання з подальшим оформленням та оприлюдненням отриманих наукових результатів. При цьому викладач орієнтує здобувачів на проведення досліджень, долучає до їхньої самостійної організації.

При викладанні Нової і новітньої історії країн Європи і Америки використовуються різноманітні технології навчання - як традиційні, так і сучасні (особистісно-орієнтовані, інформаційно-комунікаційні тощо). При цьому навчання є здобувачсько-центрованим та здійснюється через активну практичну діяльність. Зокрема, для активізації освітнього процесу передбачено застосування проблемних лекцій, ділових ігор, занять-дискусій тощо.

Лекції органічно поєднуються не лише з практичними заняттями, а й із самостійною роботою, яка полягає в самостійному опрацюванні теоретичного матеріалу, підготовці до практичних занять, пошуку необхідної інформації, підборі та огляді літературних джерел за заданою тематикою, виконанні індивідуальних завдань тощо. При цьому в освітньому процесі передбачено використання спеціальних методів, більш характерних для науково-дослідної роботи - експертного оцінювання, ранжирування, систематизації, екстраполяції, «мозкового штурму» тощо. В багатьох випадках такі методи є найбільш оптимальними для розв'язання конкретних навчальних завдань.

Методи, які використовуються при викладанні курсу «Нова і новітня історія країн Європи і Америки» можна класифікувати на такі групи:

- словесні методи (лекція, розповідь, пояснення, бесіда, навчальна дискусія, диспут, консультація, співбесіда тощо);
- практичні методи (лабораторні та практичні заняття, графічні роботи тощо);
- наочні методи (ілюстрування, демонстрування, комп'ютерна презентація тощо);
- робота з навчально-методичною літературою, науковими джерелами і електронними ресурсами (конспектування, тезування, анотування, рецензування, складання реферату);
- відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання (дистанційні, мультимедійні, веб-орієнтовані тощо);
- методи організації самостійної роботи (розв'язання завдань, виконання проєктів, індивідуальних і творчих завдань тощо);
- за логікою навчального процесу (індуктивні, дедуктивні, метод аналогій, аналітичні і синтетичні);
- за характером пізнавальної діяльності (пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-пошуковий, евристичний, дослідницький, розв'язування творчих завдань, проблемного викладу навчального матеріалу);

- інтерактивні та активізації навчання, з використанням новітніх мультимедійних та комп'ютерних технологій (групове навчання, мозковий штурм, робота в парах);

- індивідуальна науково-дослідна робота тощо.

4.2. Методика застосування результатів дослідження у закладах вищої освіти

Застосування методів у викладанні теми європейської політики Маргарет Тетчер у закладах вищої освіти має бути сфокусоване на розвитку критичного мислення та фахових навичок студентів-істориків. Основний підхід — проблемно-порівняльний, що вимагає використання активних та дослідницьких методів замість простого пояснювально-ілюстративного викладу. На лекціях замість прямої розповіді слід застосовувати проблемні лекції та дискусії, ставлячи перед студентами питання на кшталт: «Чи була Тетчер справжньою євроскептикою від початку, чи її позиція була лише реакцією на поглиблення інтеграції?». Такий підхід, що відповідає методу проблемного викладу, формує у студентів зразки наукового пізнання та розвиває їхню здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Необхідно активно використовувати метод кейсів, детально вивчаючи конкретні дипломатичні кризи, такі як боротьба за «Бюджетний внесок» або парадокс прийняття Єдиного Європейського Акта, що дозволяє студентам застосовувати знання у практичних ситуаціях та розкривати причинно-наслідкові зв'язки. Для розвитку фахових компетентностей життєво важливим є частково-пошуковий (евристичний) метод, що вимагає самостійної роботи з першоджерелами.

Студентам слід пропонувати аналізувати фрагменти «Брюггської промови» чи порівнювати її публічні заяви із конфіденційними архівними свідченнями (наприклад, щодо об'єднання Німеччини), що розвиває здатність здійснювати критичний аналіз джерел інформації та формує переконаність в істинності нових знань. Дослідницький метод реалізується через виконання науково-дослідних завдань, що вимагає використання інформаційно-комунікаційних технологій та

спеціальних методів науково-дослідної роботи, таких як експертне оцінювання чи систематизація, що є прямим шляхом до імплементації знань сучасних досліджень у навчальну діяльність.

Для комплексного розуміння історії необхідний порівняльний аналіз (метод аналогій), що зіставляє європейську політику Тетчер із підходами Рональда Рейгана та лідерів континентальної Європи (Міттерана, Коля), допомагаючи студентам розуміти загальні та специфічні риси історичного розвитку регіонів і демонструвати інтегроване мислення.

Нарешті, ділові ігри, навчальні дискусії та проєктна діяльність (наприклад, проєкти на тему «Спадщина Тетчер у контексті Brexit») активно розвивають здатність до міжособистісної взаємодії, комунікативні уміння та забезпечують професійну підготовку студентів, які мають знати нові підходи до шкільної історичної освіти в умовах євроінтеграції.

ВИСНОВКИ

Таким чином, історіографічний огляд переконливо демонструє виняткову широту та багатовекторність наукового інтересу до феномену консерватизму, неоконсерватизму і його практичної реалізації у формі тетчеризму. Коло науковців, що вивчали цю проблематику, охоплює класичних американських і британських теоретиків, які аналізували ідеологічні та філософські основи, поряд із сучасними українськими, російськими та західними істориками, які зосередилися на конкретних наслідках, внутрішніх реформах та зовнішньополітичних пріоритетах 1980-х років. Зокрема, дослідження охоплюють як ґрунтовний аналіз впровадження монетаристських реформ та відносин із профспілками, так і вивчення зовнішньополітичної концепції неоконсервативних урядів, особливих відносин між США та Великою Британією, а також поглядів на Європейське співтовариство. Важливою особливістю вивчення проблеми є помітний контраст між надмірною ідеологічною заангажованістю радянських істориків, що базувалася на негативній оцінці, та більш ґрунтовним, спеціалізованим і плюралістичним підходом сучасної історіографії, яка включає як критичні, так і позитивні біографічні оцінки та спеціалізовані дослідження в різних галузях. У підсумку, багатоаспектне вивчення епохи Тетчер підтверджує її тривалу значущість як визначального періоду в сучасній історії Великої Британії та міжнародній політиці, стимулюючи постійні та широкі наукові дискусії.

участь Великої Британії в європейській інтеграції з моменту зародження ідеї об'єднання після Другої світової війни і до кінця XX століття була складним і суперечливим процесом, глибоко вкоріненим у специфіці британської державно-політичної самоідентифікації. Визначальними чинниками цієї «особливої позиції» стали географічна відокремленість, успадкована «острівна ментальність», збереження ілюзії глобальної ролі (через «особливі відносини» зі США та Співдружністю) та небажання британської політичної еліти «розчинитися» серед континентальних держав на правах рядового члена. Ця внутрішня дилема, що виникла на тлі втрати імперських позицій, змусила

Лондон піти на вимушену переорієнтацію у бік Європи («Великий проект» 1960 року), розглядаючи її насамперед як економічну організацію, а не політичний союз, що було синонімічним поняттю «Спільний ринок».

Хоча приєднання до ЄЕС у 1973 році підвищило міжнародний авторитет, воно одночасно стало каталізатором глибокого внутрішньополітичного та суспільного розколу на єврооптимістів і євроскептиків, особливо в лавах провідних партій. У результаті, Британія виробила специфічну стратегію «незручного партнера», активно розвиваючи міждержавні механізми, як-от Європейське політичне співробітництво (ЄПС), але системно обмежуючи наднаціональні повноваження. Зрештою, саме ця традиційна двоїстість, що є відголоском історичної політики «блискучої ізоляції», трансформувалася у феномен євроскептицизму, публічне оформлення якого наприкінці 1980-х років було безпосередньо пов'язане з політикою прем'єр-міністра Маргарет Тетчер та її ідеологічним захистом національного суверенітету від загрози європейської федерації.

Залучення Великої Британії до процесів європейської інтеграції було не вибором ентузіазму, а вимушеною системною переорієнтацією, продиктованою геополітичними реаліями повоєнного світу, зокрема втратою статусу світової держави після Суецької кризи та крахом ілюзії бути «третьою силою» поряд із наддержавами. Протягом усього періоду з 1945 року зовнішня політика Лондона послідовно надавала пріоритет «особливим відносинам» зі США та Співдружності, розглядаючи участь у континентальному об'єднанні лише як другорядний елемент або інструмент збереження глобального впливу.

Ця стратегічна двоїстість виявилася у прагненні Сполученого Королівства обмежувати розвиток наднаціональних елементів у Європі, підтримуючи лише міждержавні механізми (як-от Західноєвропейський союз, Єврогрупа НАТО та ЄПС), і трактуючи інтеграцію насамперед як «Спільний ринок» для ефективного господарювання, а не як політичне чи військове об'єднання. Зрештою, формальне приєднання до ЄЕС у 1973 році, що сталося після тривалих переговорів і внутрішньопартійного розколу, лише закріпило за країною статус «незручного партнера», оскільки воно не змогло вирішити фундаментальної

дилеми: зберегти національний суверенітет і світовий вплив, одночасно беручи участь у регіональному об'єднанні, що прагнуло до федералізму. Таким чином, період адаптації 1973–1990 років успадкував цю глибоку внутрішню напругу, яка стала живильним ґрунтом для подальшого розвитку євроскептицизму у британському політикумі та суспільстві.

Період правління уряду Маргарет Тетчер (1979–1990 рр.) став вирішальним етапом у формуванні євроскептичної ідентичності Великої Британії та її унікальної стратегії участі в європейській інтеграції. Зовнішня політика Тетчер була відзначена двома ключовими, але суперечливими тенденціями: з одного боку, вона зайняла надзвичайно жорстку антифедералістську позицію щодо комунітарних питань (насамперед у боротьбі за бюджетні внески, що закріпило за Лондоном статус «незручного партнера»), а з іншого – активно підтримувала розвиток Європейського політичного співробітництва (ЄПС), але виключно на міждержавній основі, щоб зберегти національний суверенітет і використати його як інструмент для посилення британського впливу на світовій арені, зокрема, як медіатора між США та континентальною Європою.

Британські ініціативи, закріплені в Лондонській доповіді 1981 року, значно розширили сферу ЄПС, включивши політичні та економічні аспекти безпеки, що стало успіхом британської дипломатії. Кульмінацією стало підписання Єдиного європейського акта (ЄЄА) 1986 року, який, попри прагнення інших країн до федералізації, був компромісом: він ввів ЄПС у правове поле Співтовариства, але зберіг його міждержавний, а не наднаціональний характер, що Тетчер розцінила як перемогу над загрозою Європейського Союзу. Водночас, хоча ЄПС продемонстрував свою дієвість, зокрема під час Фолклендського конфлікту 1982 року, його спільні дії зводилися переважно до політичних декларацій, що підтверджувало структурну слабкість механізму через розбіжність національних інтересів. Втім, на завершальному етапі правління Тетчер її європейська політика стала реакційною і не відповідала новим міжнародним реаліям – від недооцінки підтримки США європейської інтеграції до негативної реакції на об'єднання Німеччини – що призвело до її політичної ізоляції та, зрештою, відставки у 1990 році. Таким чином, епоха Тетчер не лише сформувала основні

складові сучасної європейської політики Великої Британії, наголошуючи на лідерстві євроскептицизму та пріоритеті атлантичної солідарності, а й, на жаль, призвела до упущення можливості побудувати конструктивні та стратегічно перспективні відносини з Європейським Співтовариством, що стало причиною її подальших труднощів у регіональній інтеграції.

У розглянутий період відбулася зміна пріоритетів британської зовнішньої політики: вплив Співдружності Націй зменшився, а європейський напрям посилювався. Цей курс був обмежений домінантою Атлантизму та рішучим відстоюванням національного суверенітету проти федералістських ідей, що найяскравіше проявилось у доктрині Маргарет Тетчер.

Ефективне викладання теми європейської політики Маргарет Тетчер у закладах вищої освіти вимагає переходу від пояснювально-ілюстративного методу до проблемно-порівняльного підходу. Застосування активних та дослідницьких методик — таких як проблемні лекції, кейс-стаді, аналіз першоджерел (евристичний метод) та ділові ігри — є критично важливим для розвитку у студентів-істориків критичного мислення, навичок комплексного аналізу та здатності до самостійної науково-дослідної роботи в контексті євроінтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. «Iron Lady» Thatcher welcomed by British// Newcastle Evening Chronicle. May 05, 1979 URL: <https://cutt.ly/9yrYIYj>
2. Gavin Cordon Thatcher regretted snatching milk from school children for two decades//The Independent. May 17, 1987 URL:<https://www.independent.co.uk/arc-hive>
3. Great Britain. Social security advisory committee. Report. L.: HMSO, 1985; Great Britain. National housing committee. A national housing policy. Report of the national housing committee. L.: HMSO, 1980.
4. Great Britain. Stationery office. Government publication: Sectional list. L.: HMSO, 1984; Social security act 1989. L.: HMSO, 1989; Royal commission on National health service. Access to primary care. L.: HMSO, 1979.
5. Heseltine M. The challenge of Europe: Can Britain win? L., 1990; Lowson N. The view from №11. Memoirs of a tory radical. L., 1994.
6. Housing charities attack new right-to-buy bill// The Guardian. April 15 1982. URL: <https://www.theguardian.com/society/2021/nov/04/housing-charities-attack-new-right-to-buy-bill-1982>; Observer. 1970, 1974, 1979- 1989; New Statesman. 1975,
7. How Mrs Thatcher smashed the Keynesian consensus//Economist vo.4. 2013 URL: <https://www.economist.com/free-exchange/2013/04/09/how-mrs-thatcher-smashed-the-keynesian-consensus>
8. James Kelly Thatcher Triumphant// The Times. June 20, 1983 URL: <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,1714244-4,00.html>
9. Lord Howell Thatcher's energy plan was derailed – now we are paying a gigantic price// Daily Telegraph. September 26, 1988 URL: <https://cutt.ly/aVKLMVn>
10. National Federation of Housing Associations. Inquiry into British Housing: the Evidence. L., 1985; Association of Metropolitan Authorities. Housing Fact. L., 1986;
11. Thatcher M. The collected speeches. Bath, 1997. 688 p.
12. Thatcher M. The Downing Street Years. – New York: Harper-Collins, 1993. –

914 p.

13. Thatcher M. The Downing street years. London, 1993. 912 p.
14. Thatcher memoirs Falling from power: Cabinet overboard [memoirs extract] URL:
<https://www.margaretthatcher.org/document/109189>
15. Thatcher's privatisation drive 'helped fund IRA' // Financial Times. December 30, 1986 URL: <https://www.ft.com/>
16. The Economist, 30 June 1984.
17. The government programme: The economy // Politics today. London, 1988. № 20. P. 420.
18. The Government's Expenditure Plans 1987/88 to 1989/90... P. 103 – 104
19. The Right Approach. A statement of conservative aims. London, 1976; The Right Approach to the economy. London, 1977; Conservative Party. The Conservative Manifesto 1979. London: Conservative Central Office, 1979; The next move forward. The Conservative Manifesto, 1987. London, 1987.
20. The Sunday Times, 21 September 1980.
21. The Times Educational Supplement URL:
<https://archive.org/details/TESGlobal1986UKEnglish/Oct%2024%201986%2C%20The%20Times%20Educational%20Supplement%2C%20%233669%2C%20UK%20%28en%29/page/n20/mode/1up>
22. The Times, 24 October 1984.
23. Was Margaret Thatcher a good prime minister? // New Statesman. January 11, 1986 URL: <https://www.newstatesman.com/international>
24. Загальний виборчий маніфест Консервативної партії 1979 року URL:
<http://www.conservativemanifesto.com/1979/1979-conservative-manifesto.shtml>
25. Загальний виборчий маніфест Консервативної партії 1983 року URL:
<https://www.margaretthatcher.org/document/110859>
26. Маргарет Тетчер Виступ в Інституті Фрейзера ("Новий світовий порядок") URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/108325>
27. Маргарет Тетчер Виступ на Всесвітній конференції економічного розвитку у Вашингтоні у 1992 році URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/10>

8304

28. Маргарет Тетчер Виступ на Конференції Консервативних партії 12 жовтня 1984 р. URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/105763>
29. Маргарет Тетчер Інтерв'ю для Thames TV *TV Eye* р. 24 квітня 1979 URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/104040>
30. Маргарет Тетчер Прощальна промова на Даунінг-стріт - 28 листопада 1990 URL: <https://www.margaretthatcher.org/document/108258>
31. Маргарет Тэтчер Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира/Пер.с англ. Москва: Алыгана Пабlishер, 2003. 504с.
32. The Next Move Forward. The Conservative Manifesto 1987 URL: <http://www.conservativemanifesto.com/1987/1987-conservative-manifesto.shtml>
33. Фонд Маргарет Тетчер URL: <https://www.margaretthatcher.org/>

II. Монографії, брошури, статті

1. Bew P., Patterson H., Teague P. Between War and Peace. The Political Future of Northern Ireland. London, 1997. P. 13.
2. Brenda Maddox, Maggie: The First Lady, London 2003, 110. URL: <https://www.amazon.com/Maggie-Brenda-Maddox/dp/0340825456>
3. Carr-Hill R. The Inequalities in health Debate: a critical review of the issues // Journal of Social Policy. 1987. Vol. 16. no. 4. P. 509. URL: <https://cutt.ly/RkfTz33>
4. Colin Jones, Alan Murie The Right to Buy: Analysis and Evaluation of a Housing Policy. Wiley. 2006. 264 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=JVYpmlZ9BCgC&hl=ru>
5. David Fée Acknowledging the limits of Thatcherism : Housing policies during the Major years/ Les années John Major 1990-1997. №7. 2009. p. 233-248 URL: <https://doi.org/10.4000/osb.808>
6. Franklin M., Wilke M. Britain's Future in Europe. – London: RIIA, 1990. – 215 p.
7. Friedman M. Capitalism and Freedom. – Chicago, 1962.
8. Gamble A. The Free Economy and The Strong State: The Politics of Thatcherism. London, 1988. 263 p.

9. George S. *An Awkward Partner: Britain in the European Community*. – Oxford: Oxford University Press, 1998.– 298 p.
10. Gillard D. *Education in England: a history*. London, 2018 URL: <http://www.educationengland.org.uk/history/chapter15.html>
11. Grant Ch. *Why is Britain eurosceptic ? / Center for European Reform. Esseys*. – London, 2008. –8 p.
12. Harris K. *Thatcher*. London, 1988. 248 p.
13. Holmes M. *The First Thatcher Government, 1979-1983*, Brighton, 1985. 182 p.
14. Jenkins P. *Mrs. Thatcher's Revolution. The End of Socialist Era*. London, 1987. 304 p.
15. Jessop B., Bonnett K., Bromley S., Ling T. *Thatcherism: a Tale of Two Nations*. London, 1988. 219 p.
16. John Campbell, *Margaret Thatcher, vol. 2: The Iron Lady*, London 2003; Nick London, "Prime Minister Maggie", television broadcast, 23 September 2003.
17. John Campbell, *Margaret Thatcher, vol. 1: The Grocer's Daughter*, London/Sydney, 2000, 402 p.
18. Kristol Irving. *Reflections of a Neoconservative: Looking Back, Looking Ahead/ Kristol Irving*. London:Basic Books, 1983. 336 p.
19. *Margaret Thatcher: In Victory and Downfall, 1987 and 1990 / E. Bruce Geelhoed, with the assistance of James F. Hobbs*. URL:<https://www.questia.com/read/15091359/margaret-thatcher-in-victory-and-downfall-1987-and> Moore Ch. *Margaret Thatcher's resignation : A career that did not die in vain// The Telegraph*. 2010. Nov. 22. URL: <http://www.telegraph.co.uk>
20. *Margaret Thatcher: prime minister indomitable / edited by Juliet S. Thompson and Wayne C. Thompson*. <https://www.questia.com/read/85710689/margaret-thatcher-prime-minister-indomitable>
21. O'Gorman F. *British Conservatism. Conservative: Thought from Burk to Thatcher*. - London, New York, 1986.
22. Peter Clarke, "The Rise and Fall of Thatcherism", in: *London Review of Books*, 10 December 1998, 1-12, 3.
23. Pratten, C. F. (1987). "Mrs Thatcher's Economic Legacy". In Minogue, Kenneth;

- Biddiss, Michael (eds.). *Thatcherism: Personality and Politics*. Basingstoke: Macmillan Pratten URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-18687-7_5
24. Riddell P. *The Thatcher Decade: How Britain has changed during the 90s*. Oxford, 1989. 236 p.
 25. Ross J. *Thatcher and friends: The anatomy of the Tory Party*. London, 1983. 122 p.
 26. Skidelsky R. *Thatcherism*. London, 1988. 224 p.
 27. Stephen Farrall Thatcher helped people to buy their own homes – but the poorest paid the price/ *The Conversation* №11. 2015. URL: <https://theconversation.com/thatcher-helped-people-to-buy-their-own-homes-but-the-poorest-paid-the-price-50133>
 28. *Thatcher and Thatcherism*. Edition: 2nd. Contributors: Eric J. Evans - Author. Publisher: Routledge. London: 2004. URL: <https://www.questia.com/read/107494201/thatcher-and-thatcherism>
 29. Thatcher M. *The Revival of Britain: Speeches on Home and European affairs, 1975-1988* / Comp. by A.B.Cooke. – London: Aurum Press, 1989. – 280 p.
 30. *The Conservative Government 1979-84*. Ed. by David S.Bell. London, 1985.
 31. Woodhead, Christopher. "The British experience." *Education Next*, vol. 4, no. 3, 2004 URL: <https://cutt.ly/vVSCr2d>
 32. Young K., Mason C., Mills E. *Urban governments and economic change: The inner city in context*. L., 1990. P. 164.
 33. Байкова, А. Н. *Стачка горняков Великобритании. 1984-1985 [Текст] / Отв. ред. Л.Б.Москвин*. Москва: Наука, 1988. 193 с.
 34. Баран З. А. Кипаренко Г. М. і інші; за ред. Швагуляк М. М. *Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1945 р.-початок XXI ст): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Київ: Алерта, 2011. 700 с.
 35. Брайко Д.Н., Ярошук Е.В. *Маргарет Тэтчер: женщина - политик // Гендерные реалии 21 века: сборник научных статей. Материалы XI Международных гендерных чтений «Гендерные реалии 21 века»*. Ростов-на-Дону, 2014. с. 263-267

36. Валуев А. В. Европейское направление внешней политики Великобритании при новых лейбористах: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15 / Антон Вадимович Валуев. – Санкт-Петербург, 2007. – 188 с.
37. Василик М.А., Вершинин М.С. Політологія: словник-довідник. Москва: Гардарики, 2001. 328 с.
38. Виноградов В. А. Приватизация в Великобритании: социально-экономический и политический анализ / В. А. Виноградов. Москва: Инион, 2000. 299 с.
39. Вірченко В. В. Передумови та наслідки соціально-економічних реформ Маргарет Тетчер і Беназір Бхутто// Формування ринкових відносин в Україні. 2011. №6. С.98–102
40. Воронец, А. А. Реформа образования 1988 г. в Великобритании // Общество, государство и религии в современном мире: материалы круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ, Минск: РИВШ, 2014. С. 42-44
41. Гаджиев В. С., Перегудов С.П. и др. Современный консерватизм. Москва:«Наука»,1992.264с.
42. Гаджиев К.С. Консерватизм: современные интерпретации/ К.С. Гаджиев/ Научноаналитический обзор. Москва: ИНИОН АН СССР, 1990. 50 с.
43. Гогунська Т. О. Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М. Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / Т. О. Гогунська. – Одеса, 2003. – 20 с.
44. Головки С. Г. Консервативна політика реформування британського тред-юніонізму у 1980-1990 рр. Київ: Знання, 1999. 25 с.
45. Горбик В.А. Антирабочая политика правительства консерваторов и положение трудящихся в послевоенной Англии. Киев : Наук, думка, 1974. 112 с.
46. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму / М. Гордієнко // Політичний менеджмент. 2007. № 5 (26). С. 46–59.

47. Горянский С.П. Профспілковий рух у Великобританії (1970 – 1990pp). Запоріжжя, 1997. С. 18.
48. Громико А. А. Великобритания. Епоха реформ. Москва: Весь Мир, 2007. 533 с.
49. Грубінко А. В. Велика Британія біля витоків європейської політики безпеки і оборони: роль, пріоритети, суперечності / А. В. Грубінко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Випуск 87. Ч. II. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут міжнародних відносин, 2009. С. 18–28.
50. Грубінко А.В. Велика Британія в системі європейської зовнішньої і безпекової політики (1990-2016 pp.): монографія. / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. – 640 с.
51. Денискина В.Я. Политический портрет М.Тэтчер. Москва: ИНИОН, 1991.
52. Еклешаль Р. «Серцевина» консерватизму / Р. Еклешаль; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий /Консерватизм: Антологія. Київ: Смолоскип, 1998. С. 40–64.
53. Замятин Л.М. Горби и Мэгги. Записки посла о двух известных Политиках М. Горбачеве и М. Тэтчер. Москва, 1995. 182 с.
54. Камінський М.І. Неоконсервативні реформи кабінету М. Тетчер (кінець 70-х-80-х pp. XX ст.)// Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. № 10. С.34–37.
55. Керк Р. Основи і принципи консерватизму/ Р. Керк; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий/ Консерватизм: Антологія. Київ : Смолоскип, 1998. С. 3–19
56. Крушинський В. Ю. Великобританія в європейських інтеграційних процесах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / В. Ю. Крушинський. – К., 2004. – 32 с
57. Ландрам Джин Тринадцать женщин, которые изменили мир/ Перевод: Сажнев Н. Ростов-на-Дону: Феникс, 1994. 640 с.
58. Нечитайло В. В. Тетчеризм як винятковий феномен на тлі повоєнного політичного розвитку Британії/ В. В. Нечитайло// Політологічні студії. 2013. Вип. 3. С. 111-119

59. Овчинников В. Десятилетие при консерваторах // Правда. 1988. с.14-18
60. Огден Крис Маргарет Тэтчер. Женщина у власти. Москва: Новости, 1992 . 279 с.
61. Остапець Ю. Консерватизм/ Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 810 с.
62. Оукшот М. Що означає бути консерватором. Консерватизм: Антологія. 2-ге вид./ Упор. О. Проценко, В. Лісовий. К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2008. С.44
63. Павлова А. А. Национальная система здравоохранения Великобритании// Международный научный журнал «Инновационное развитие». Москва № 11(16). 2017. с. 56-60
64. Пенькова К. Черніков Д. Аналіз іноземного досвіду приватизації та управління державними правами власності/ Європейський інформаційно-дослідницький центр. Київ, 2015. 24 с.
65. Перегудов С. П. Отставка Маргарет Тэтчер// Вопросы истории. 1991. №1. С. 13-21
66. Перегудов, С. П. Тэтчер и тэтчеризм [Текст]/ С.П.Перегудов. Москва: Наука, 1996. 298 с.
67. Сагайдак Ю. Бунт на корабле тори? // Новое время. 1988. №23. с.28-34
68. Салмин А.М. Политический портрет Маргарет Тэтчер. Москва: ИНИОН АН СССР, 1981. 121 с.
69. Слободян В. Консерватизм як ідеологія державотворення: етапи становлення // Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип.3. С. 62-71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2015_3_9
70. Смирнов А.В. Введение в тэтчеризм//Актуальные мировые тренды развития социально-гуманитарного знания. 2017 с. 162-166
71. Стрижова И. Итоги «жесткого» курса тори// Международная жизнь. 1987. №3. с. 51-58
72. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр.// Український

- історичний журнал. 1999.№3.С.88 –96.
73. Трубайчук А.Ф., Черевко О.С. Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979–1990 рр.// Український історичний журнал. 1999.№2.
74. Тьеріо, Жан Луи. Маргарет Тэтчер: от бакалейной лавки до палаты лордов [Текст] / Жан Луи Тьеріо. Москва: Молодая гвардия, 2010. 520 с.
75. Черевко О. С. Маргарет Тетчер та її реформаторська діяльність на чолі консервативного уряду Великої Британії (1979-1990 рр.): дис. канд. іст. наук:07.00.02. Київ. 2002. с. 195
76. Явнова И. И. Внутриполитическая деятельность консервативного правительства М. Тэтчер 1987–1990гг.// Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы истории и практики. 2015. №12(64). С. 215–217
77. Явнова И. И. Проблемы социального реформирования в политике консервативного правительства М. Тэтчер (1979-1990 гг.): дис. канд. ист. наук.: 07.00.03. Уфа, 2002. с. 169
78. Яковенко Н. Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство /Н. Л. Яковенко. – К.: Науковий світ, 2003. – 227 с.